

σπεύομεν ὅτι περιμένει ὁ αἰώνιος Θεός, ἀλλὰ καὶ ὁ σημερινὸς ἄνθρωπος ἀπὸ τοὺς θεολόγους τῆς ἐποχῆς μας. Καὶ αὐτὸ εἶναι τὸ μήνυμα τοῦ παρόντος πνευματικοῦ «Συμποσίου».

Ἡλίας Δ. Μαστρογιαννόπουλος
Ἀρχιμανδρίτης

ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΦΛΩΡΟΒΕΚΥ

πρωτοπρεσβυτέρου

Καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Harvard

Ἡ πορεία

τῆς Ρωσικῆς Θεολογίας

1.

7

Όποιος μελετᾷ τὴν ἱστορίαν τῆς ρωσικῆς θεολογίας ἔχει τὴν ἐντύπωσιν ὅτι τὸ δημιουργικὸν πνεῦμα εὐρίσκεται ἐκεῖ εἰς ἓνα εἶδος ἀμηχανίας. Τὸ ἀλγεινότερον σημεῖον ὅλης αὐτῆς τῆς ὑποθέσεως εἶναι ἀσφαλῶς ὁ παράδοξος ἐκεῖνος διαχωρισμὸς μεταξὺ θεολογίας καὶ εὐσεβείας, γνώσεως καὶ προσευχῆς, σπουδαστηρίου καὶ ζωῆς τῆς Ἐκκλησίας: ἓνα διαζύγιον, ἓνα σχίσμα μεταξὺ «διανοουμένων» καὶ «λαοῦ» μέσα εἰς αὐτοὺς τούτους τοὺς κόλπους τῆς Ἐκκλησίας. Περιττεύει νὰ ὑπενθυμίσωμεν ὅτι αὐτὸς ὁ χωρισμὸς (ἢ μᾶλλον αὐτὴ ἡ ἀποξένωσις) εἶχε καταστρεπτικὰ ἀποτελέσματα δι' ἀμφοτέρας τὰς πλευράς. Αἱ γνωσταὶ «ταραχαί» τοῦ Ἁγίου Ὄρους (1912-13), αἱ προκληθεῖσαι ἀπὸ τὴν διαμάχην διὰ τὰ ὀνόματα τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν «προσευχὴν τοῦ Ἰησοῦ», ἀποτελοῦν τυπικὸν παράδειγμα.

1

2

Ἡ θεολογικὴ ἐπιστήμη ἦλθεν εἰς τὴν Ρωσίαν ἀπὸ τὴν Δύσιν. Παρέμεινε ξένη ἐπὶ μακρότατον διάστημα. Μὲ πείσμα ἐπέμεινε νὰ ὁμιλῇ μίαν ἰδιαιτέραν

γλώσσαν (ἢ ὅποια δὲν ἦτο γλώσσα οὔτε τοῦ κόσμου οὔτε τῆς προσευχῆς). Ἔτσι παρέμενε ὡς ἓνα ξένον σῶμα μέσα εἰς τὸν ἐκκλησιαστικὸν ὀργανισμόν. Καλλιεργούμενη καὶ ἀναπτυσσομένη μέσα εἰς ἓνα τεχνητὸν καὶ ἀπομεμονωμένον περιβάλλον, ἐγένετο διαρκῶς περισσότερο ὑπόθεσις ἀκαδημαϊκῆ· διαρκῶς περισσότερο «διδασκτέα ὕλη»· διαρκῶς ὀλιγώτερον ἀναζήτησις τῆς ἀληθείας καὶ ὁμολογία τῆς πίστεως. Ἡ θεολογικὴ σκέψις ἔχανε τὴν ἰκανότητα νὰ ἀκούη καὶ νὰ συλλαμβάνη τοὺς ζωντανοὺς παλμοὺς τῆς Ἐκκλησίας. Δὲν κατώρθωνε νὰ εὔρη τὸν δρόμον ποὺ ὁδηγεῖ εἰς αὐτὴν τὴν «καρδίαν». Δὲν προσεῖλκεν οὔτε τὴν προσοχὴν οὔτε τὴν συμπάθειαν τῶν κοινωνικῶν καὶ λαϊκῶν κύκλων τῆς Ἐκκλησίας. Εἰς τὰς εὐνοϊκώτερας τῶν περιπτώσεων ἐθεωρεῖτο ἄχρηστος. Συχνὰ ὅμως ἢ ἔλλειψις κατανοήσεως συνωδεύετο καὶ ἀπὸ μίαν καχύποπτον δυσπιστίαν ἢ, ἀκόμη χειρότερον, ἀπὸ μίαν ἀνοικτὴν ἐχθρότητα. Ἔτσι πολυάριθμοι πιστοὶ ἀπέκτων τὴν ἐπικίνδυνον συνήθειαν νὰ ἀγνοοῦν τὴν θεολογίαν καὶ νὰ τὴν ἀντικαθιστοῦν ἄλλοι μὲν διὰ τῶν κανόνων τῆς Ἐκκλησίας, ἄλλοι διὰ τῶν προσευχῶν, τῶν παλαιῶν παραδόσεων καὶ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ τυπικοῦ, ἄλλοι τέλος διὰ τοῦ «λυρισμοῦ τῆς ψυχῆς». Αὐτὸ εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα ἓνα εἶδος «ἀποχῆς ἀπὸ τοῦ φωτός», μίαν ἄρνησιν τῆς γνώσεως, μίαν θεολογικὴν ἀφασίαν, ἓνα ἀπροσδόκητον ἀδογματισμὸν ἢ καὶ καθαρὸν ἀγνωστικισμόν περιβεβλημένον τὸν μανδύαν τῆς εὐσεβείας· μετ' ἄλλας λέξεις, μίαν αἵρεσιν, τὴν αἵρεσιν τῶν νέων «ἀντισόφων», τῶν νέων «γνωσιομάχων». Καὶ τὸ κακὸν δὲν ἦτο μόνον ὅτι, κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον, παρέμεναν ἐνταφιασμένοι καὶ ἐκουσίως ἀχρηστευμέ-

νοι πνευματικοὶ θησαυροὶ συγκεντρωθέντες διὰ τῆς ἀσκήσεως καὶ τῆς προσευχῆς πολυαριθμῶν χριστιανικῶν γενεῶν. Τὸ κακὸν ἦτο προπάντων ὅτι αὐτὴ ἢ «γνωσιομαχία» ἔθετεν ἐν κινδύνῳ αὐτὴν ταύτην τὴν πνευματικὴν ὑγείαν τῶν πιστῶν. Διότι εἰς τὴν πνευματικὴν ζωὴν, τόσον τὴν ἰδιωτικὴν, ὅσον καὶ τὴν λειτουργικὴν, ἐνεδρεῖται πάντοτε ὁ κίνδυνος τοῦ «ψυχολογικοῦ ὑποκειμενισμοῦ», ὁ πειρασμὸς τοῦ νὰ ἐκλάβωμεν καὶ νὰ προσφέρωμεν ὡς πνευματικὸν τὸ ψυχικόν. Τὸ πρᾶγμα ἤμπορεῖ νὰ λάβῃ τὴν μορφήν μιᾶς αὐστηρᾶς προσηλώσεως εἰς τοὺς τύπους ἢ τοὺς κανόνας τῆς Ἐκκλησίας, ὅπως ἤμπορεῖ νὰ ἐμφανισθῇ καὶ ὡς ἀναζήτησις πνευματικῶν ἀπολαύσεων καὶ θρησκευτικῶν συγκινήσεων. Τὸ δεύτερον δὲν εἶναι μικρότερος πειρασμὸς. Μόνον τὸ ταπεινόν, τὸ καθαρόν, τὸ ἀγρυπνον, τὸ ἡσκημένον θεολογικὸν πνεῦμα ἤμπορεῖ νὰ μᾶς προφυλάξῃ ἀπὸ τοιοῦτους κινδύνους. Οὔτε αἱ τυπικαὶ διατάξεις οὔτε οἱ ἐκκλησιαστικοὶ κανόνες ἀποτελοῦν ἐπαρκῆ ἐγγύησιν. Ἡ ψυχὴ εὐκόλως παρασύρεται ἀπὸ τὰς ὑποκειμενικὰς ἐντυπώσεις καὶ τὰ συναισθήματα τῶν ἰδικῶν τῆς ψυχολογικῶν καταστάσεων. Καὶ νομίζει ὅτι ἀναζητεῖ τὸν Θεόν, ἐνῶ εἰς τὴν πραγματικότητά ἀναζητεῖ τὸν ἑαυτὸν τῆς· πιστεύει ὅτι δουλεῖ τῷ Κυρίῳ, ἐνῶ εἰς τὴν πραγματικότητά δουλεῖ εἰς τὸν ἐγωϊσμόν καὶ τὴν φιλαυτίαν τῆς. Μέσα εἰς ἓνα παρόμοιον ψυχολογικὸν κλίμα ἢ δυσπιστία πολλῶν Ρώσων Χριστιανῶν πρὸς τὴν θεολογίαν ἀπέβαινε διττῶς δυσοίωτος. Ἡ ἔρευνα ἔχανεν ἕδαφος. Καὶ ἡ ρωσικὴ ψυχὴ, στερουμένη ἐνὸς ἀσφαλοῦς θεολογικοῦ κριτηρίου, ἐγένετο ἄστατος, εὐτρωτος καὶ εὐπρόσιτος εἰς τοὺς πειρασμούς. . . Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Μεγάλου Πέτρου ἢ εὐσέβεια εἶ-

χε τρόπον τινά «ἀπωθηθῆ» εἰς τὰ κατώτερα κοινω-
νικά στρώματα. Ἡ ρῆξις μεταξύ «διανοομένων» καὶ
«λαοῦ» εἶχεν ἐπέλθει ἀκριβῶς ἐπὶ τοῦ ἐπιπέδου τῆς
πίστεως. Τὰ ἀνώτερα στρώματα τῆς κοινωνίας τα-
χέως ἐμολύνθησαν ἀπὸ τὴν ἀπιστίαν καὶ τὴν πνευ-
ματικὴν ἀναρχίαν. Ἡ πίστις διετηρήθη εἰς χαμηλό-
τερα ἐπίπεδα, πολὺ συχνὰ μέσα εἰς ἓνα πλαίσιον πλῆ-
ρες προλήψεων, πολὺ «λαϊκόν». Ἡ Ὁρθοδοξία ἔγινε
κυρίως ἡ θρησκεία τοῦ «ἀσήμεου λαοῦ», τῶν ἐμπόρων,
τῶν χωρικῶν. Πολλοὶ ἤρχισαν τότε νὰ νομίζουν ὅτι
ὁ μόνος τρόπος, διὰ νὰ ἐπιστρέψῃ κανεὶς εἰς τὴν Ἐκ-
κλησίαν, ἦτο νὰ «ἀπλοποιηθῆ», νὰ γίνῃ ἓνα μὲ τὸν
λαόν, νὰ ἀναβαπτισθῆ εἰς τὰς πηγὰς τῆς ἐθνικῆς καὶ
ἱστορικῆς ζωῆς, νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν γῆν. Πάρα πο-
λὺ συχνὰ ἡ ἐπιστροφή εἰς τὴν Ἐκκλησίαν συνεχέτο
μὲ τὴν ἐπιστροφήν εἰς τὸν λαόν. Οἱ μύωπες ζηλωταί,
οἱ μετανοημένοι διανοούμενοι, οἱ ἄξεστοι καὶ οἱ σνόμπς
συνηγωνίζοντο εἰς τὴν διάδοσιν ἐπικινδύνων προ-
καταλήψεων. Οἱ Σλαβόφιλοι δὲν ἦσαν τελείως ἀνεύ-
θυνοι δι' αὐτὴν τὴν κατάστασιν. Πράγματι, κατὰ τὴν
γνώμην των ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖον ἔζη ὁ λαὸς ἦτο
ἓνα εἶδος φυσικῆς καθολικότητος. Ἡ ἀγροτικὴ κοινότης
ἢ «μῖρ» ἦτο ἓνα ἔμβρυον τῆς Ἐκκλησίας! Ἀκόμη καὶ
σήμερον ὑπάρχουν πολλοὶ οἱ ὁποῖοι πιστεύουν ὅτι
ἓνας ὠρισμένος βαθμὸς «ταυτίσεως μὲ τὸν λαόν» εἶναι
ἀναφαίρετον στοιχεῖον τῆς ἀληθοῦς Ὁρθοδοξίας. Ἡ
«πίστις τοῦ ἀνθρακέως», ἡ πίστις τῆς γηραιᾶς τρο-
φοῦ, ἡ πίστις τῶν ἀγραμμάτων ἀνθρώπων προεβάλλ-
ετο ὡς τὸ γνήσιον ὑπόδειγμα, ὡς ὁ κατ' ἐξοχὴν τύ-
πος τῆς χριστιανικῆς εὐσεβείας. Καὶ ἔθεωρεῖτο ὀρθό-
τερον καὶ ἀσφαλέστερον, προκειμένου νὰ μάθῃ κανεὶς
τί εἶναι ἡ Ὁρθοδοξία, νὰ ἀπευθύνεται εἰς τὸν «λαόν»

παρὰ νὰ ἐρωτᾷ τοὺς «Πατέρας». Ἔτσι ὁμως ἡ θεολο-
γία ἔμενεν ἔξω ἀπὸ τὸ οἰκοδόμημα τῆς «ρωσικῆς Ὁρ-
θοδοξίας». Ἐν ὀνόματι τῆς ἀπλῆς εὐσεβείας ὑπάρ-
χουν ἀκόμη καὶ σήμερον ἄνθρωποι ποὺ ὑποστηρίζουν
ὅτι, ὅταν πρόκειται νὰ ὁμιλήσῃ κανεὶς περὶ Χριστια-
νισμοῦ καὶ Ὁρθοδοξίας, πρέπει νὰ χρησιμοποιοῖ μίαν
γλωσσὴν τεχνητὴν, δῆθεν λαϊκὴν, γεμάτην ψευδο-
συντριβὴν καὶ ψευδοκατάνυξιν. Ἀλλ' ὅλα αὐτὰ ἀπο-
τελοῦν ἐπικίνδυνον μορφήν σκοταδισμοῦ, γνώρισμα
συνήθως κουρασμένων καὶ ἀπογοητευμένων διανο-
ομένων. Μέσα εἰς ἓνα παρόμοιον πλαίσιον ἡ Ὁρθο-
δοξία μεταβάλλεται εὐκόλως εἰς ἓνα εἶδος ἠθογραφικ-
οῦ φολκλόρ. «Τί θὰ ἔλεγεν ὁ τσάρος Ἀλέξης Μιχαή-
λοβιτς, ἐὰν ἐπληροφορεῖτο ὅτι ἡ πραγματικὴ Ὁρθο-
δοξία ἔξω ἀπὸ τοὺς τοίχους τῶν μοναστηρίων εὐ-
ρίσκεται σήμερον μόνον μεταξύ τῶν χωρικῶν καὶ τῶν
ἀνθρώπων τῆς ὑπαίθρου, ὅτι ἐχάθη τελείως ἀπὸ τοὺς
βογιάρους, τοὺς εὐγενεῖς, τοὺς ἐντίμους ἐμπόρους τῆς
πρωτευούσης, ὅτι ἐχάθη ἀκόμη καὶ ἀπὸ τοὺς κρατι-
κοὺς λειτουργούς, ἀκόμη καὶ ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους
τῶν μεσαίων τάξεων; Εἰς τὴν ἐποχὴν του ἡ Ἐκκλη-
σία ἐστηρίζετο εἰς ὅ,τι ἐκλεκτότερον εἶχε νὰ παρουσιά-
σῃ ἡ χώρα, ὅχι εἰς τὴν σκοτεινὴν μᾶζαν τῆς ὑπαίθρου,
ποὺ διατηρεῖ ἀκόμη τόσας ἀμφιβόλους δοξασίας, τόσα
ὑπολείμματα τῆς εἰδωλολατρίας καὶ εἶναι ἔδαφος
πρόσφορον διὰ παντὸς εἶδους αἱρέσεις καὶ σχίσματα».
(Σ. Τρουμπετσκόη).

Ἡ σαθρότης τῆς ἀντιλήψεως ὅτι πρέπει νὰ «ταυ-
τισθῶμεν μὲ τὸν λαόν» εἰς τὸν θρησκευτικὸν τομέα
ἀποβαίνει προφανῆς, μόλις λάβωμεν ὑπ' ὄψιν τὸ γε-
γονὸς ὅτι ἡ «συντριβή», ἡ οὐσία καὶ ἀφετηρία τῆς
«μετανοίας» καὶ συνεπῶς τῆς «ἐπιστροφῆς» εἰς τὴν

Ἐκκλησίαν, καίτοι ἀποκαθιστᾷ καὶ ἐξασφαλίζει τὴν πνευματικὴν ἀκεραιότητα τῆς ψυχῆς, δὲν εἶναι ἐν τούτοις ἡ ἰδίᾳ μία «ὀργανικὴ» διεργασία. Ἡ μετάνοια εἶναι πάντοτε μία κ ρ ί σ ι ς· δηλαδή, μία στάθμισις τῶν πραγμάτων, μία ἐκτίμησις τῶν καταστάσεων· μέ ἄλλας λέξεις, μία ἐνέργεια λογικὴ. Ἐπομένως, ὁ μόνος τρόπος διὰ τὴν ἐπιστρέψῃ κανεὶς εἰς τὴν Ἐκκλησίαν εἶναι ἡ αὐστηρὰ ἀσκησις, ἡ ψυχικὴ καὶ διανοητικὴ, καὶ ὄχι ἡ ἐπιστροφή εἰς τὸν «λαόν», ἡ παλινδρόμησις. Ὅχι τὸ φολκλόρ, οἱ λαϊκοὶ θρῦλοι, αἱ ὠραῖαι συνήθειαι τῆς καθημερινῆς ζωῆς, ἀλλ' ἡ νηστεία καὶ ἡ ἐπίπονος προσπάθεια· ὄχι ἡ ἐπιστροφή εἰς τὸν νηπιώδη πρωτογονισμόν, ἀλλ' ἡ εἴσοδος (ἢ μᾶλλον ἡ ἔξοδος) εἰς τὴν ἱστορίαν, διὰ τῆς ἀφομοιώσεως τῶν καθολικῶν καὶ οἰκουμενικῶν παραδόσεων. Ἄλλωστε, ὁ Χριστιανισμὸς εἰς τὴν Ρωσίαν, ὅπως καὶ ἀλλοῦ, ἔπαυσε πλέον νὰ εἶναι «θρησκεία τοῦ λαοῦ». Ὁ λαός, οἱ ἀπλοὶ ἄνθρωποι, οἱ «ταπεινοὶ πιστοὶ» φέρονται σήμερον, κατὰ μέγα μέρος, πρὸς μίαν κατάστασιν ἡμιδιανοήσεως, ἀνακαλύπτουν τὸν ὕλισμόν καὶ τὸν σοσιαλισμόν, δοκιμάζουν τοὺς πρώτους ἐνθουσιασμοὺς διὰ τὸν μαρξισμόν καὶ τὸν δαρβινισμόν κ.τ.τ. Ἐνῶ ἀντιθέτως οἱ διανοούμενοι, οἱ ἐκπρόσωποι, δηλαδή, μιᾶς καλλιεργημένης καὶ «ἀνωτέρας» τάξεως, ἐπανέρχονται εἰς τὴν χριστιανικὴν πίστιν. Ἡ παλαιὰ μορφή τῆς Ὀρθοδοξίας, τῆς ἀπλοϊκῆς καὶ εἰδυλλιακῆς, ἔπαυσε νὰ ὑπάρχη. Ἀπὸ τὸν Χριστιανισμόν, ἀκόμη καὶ τὸν πλέον στοιχειώδη, οἱ ἄνθρωποι ἔχουν σήμερον τὰς αὐστηροτέρας τῶν ἀπαιτήσεων. Ἡ ταπεινὴ χωρικὴ εἶναι πλέον ἕνας μῦθος· ἔχει γίνεῖ πρὸ πολλοῦ μηδενίστρια καὶ ἄθεος. Πιστὸς εἶναι σήμερον ὁ φιλόσοφος, ὁ καλλιτέχνης, ὁ διανοούμενος, ὁ ἐπιστήμων, ὁ

μορφωμένος καὶ καλλιεργημένος ἄνθρωπος (Μπερντιάεφ).

Τὸ ρωσικὸν πνεῦμα παρουσιάζει ἕνα περιέργων διχασμόν. Ἀφ' ἑνὸς διακατέχεται ἀπὸ ἐπιστημονικὴν περιέργειαν, διανοητικὴν ἀνησυχίαν, ἀριστοτελικὸν «θαυμασμόν». Καὶ ἀφ' ἑτέρου πάσχει ἀπὸ ἕνα ξηρὸν καὶ ψυχρὸν πάθος ἀπλοποιήσεως. Δύο διαφορετικαὶ θελήσεις εὐρίσκονται ἀντιμέτωποι μέσα τοῦ ἢ μᾶλλον ἢ μία καὶ αὐτὴ θέλησις ἐπιθυμεῖ συγχρόνως δύο διαφορετικὰ πράγματα. Ὁμιλοῦν συχνὰ περὶ ρωσικοῦ σκοταδισμού. Σπάνιοι ὁμῶς εἶναι ἐκεῖνοι ποὺ κατορθώνουν νὰ διακρίνουν τὸ ἀληθῶς τραγικὸν βᾶθος τοῦ. Ὁ ρωσικὸς σκοταδισμὸς εἶναι μία ἐξαιρετικῶς περίπλοκος κίνησις. Καὶ γράφω κίνησις—καὶ ὄχι ἀπλῶς τάσις ἢ ἀδράνεια τῆς λογικῆς θελήσεως—ἀπὸ σκοποῦ. Διότι δὲν πρόκειται διόλου περὶ μιᾶς παθητικῆς καταστάσεως, ἀλλὰ περὶ μιᾶς θετικῆς στάσεως, μιᾶς ἠθελημένης θέσεως. Ἐν τελευταίᾳ ἀναλύσει, αὐτὸ ποῦ ὀνομάζεται συνήθως «ρωσικὸς σκοταδισμὸς» εἶναι ἀπλούστατα μία δυσπιστία πρὸς ἕνα ξένον πολιτισμόν. Ἡ πεισματώδης καχυποψία πολλῶν Ρώσων πρὸς τὴν θεολογικὴν ἐπιστήμην εἶναι μία ἐιδικὴ περίπτωσις τῆς γενικωτέρας αὐτῆς νόσου, ποῦ δηλητηριάζει τὸ ρωσικὸν πνεῦμα. Ἰστορικῶς ὁ «σκοταδισμὸς» αὐτὸς ἐγεννήθη ὡς ἀνησυχία καὶ ἐπαγρύπνησις ἐναντι μιᾶς ἐπιστήμης, ἡ ὁποία ἤρχετο ἐτοιμῆ ἀπὸ τὸ ἐξωτερικὸν καὶ ἐθεώρει τὸν ἑαυτὸν τῆς ὡς αὐτοσκοπὸν καὶ ἡ ὁποία δὲν κατώρθωσε νὰ ἀποκτήσῃ ρίζας εἰς τὴν πραγματικότητα τῆς θρησκευτικῆς πείρας καὶ ζωῆς μας. Πρὸ πάντων ὁ «σκοταδισμὸς» αὐτὸς ἦτο διαμαρτυρία καὶ προειδοποίησις ἐναντίον

μιᾶς ἀψύχου πολυμαθείας. Διαμαρτυρία ἡ ὁποία ἡδύνατο εὐκόλως νὰ ἀποβῆ ὁ ρηχότερος τῶν ὠφελισμῶν, ὅπως συχνὰ συνέβη εἰς τὸ παρελθόν καὶ ὅπως δυστυχῶς ἐξακολουθεῖ νὰ συμβαίνει καὶ σήμερον. Ἄλλὰ βεβαίως ἡ πολυμαθεία καὶ ἡ διανοητικότης δὲν εἶναι ἀκόμη ἡ ἀληθῆς γνῶσις· καί, εἰς τὴν προκειμένην περίπτωσιν, ἡ δυσπιστία ἀπέναντί των δὲν ἦτο ἄνευ λόγου καὶ βάσεως. Ἡ ὑστάτη αἰτία αὐτοῦ τοῦ φαινομένου θὰ ἔπρεπε νὰ ἀναζητηθῆ εἰς τὸ ὅτι ἡ θεολογία εἶχε παύσει νὰ ἐκφράζῃ τὴν πίστιν τῆς Ἐκκλησίας, εἶχε παύσει νὰ εἶναι μαρτυρία τῆς πίστεως. Καί, ὄχι ἀδίκως, ἠμποροῦσε νὰ θεωρῆται ἐσφαλμένη, ἄχρηστος ἢ καὶ ἐπικίνδυνος. Καὶ ἐδῶ ἀκριβῶς ἐγγίζομεν τὸ βασικὸν παράδοξον τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας μας. Εἰς τὰ βᾶθη καὶ τὰς πτυχὰς τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐμπειρίας μας ἡ πίστις παραμένει ἀλώβητος. Εἰς τὴν μυστικὴν θεωρίαν της, εἰς τὴν προσευχὴν της, εἰς τὰς πνευματικὰς της ἀσκήσεις ἡ ρωσικὴ ψυχὴ διατηρεῖ τὸ ἀρχαῖον καὶ ρωμαλέον ὕφος τῶν Πατέρων καὶ ζῆ ἐν πλήρει κοινωνίᾳ μετ' αὐτῶν. Ἡ θεολογικὴ ὁμως σκέψις ἀπεσπάσθη ἀπὸ αὐτὴν τὴν πραγματικότητα, ἀπεμακρύνθη ἀπὸ αὐτὰ τὰ βᾶθη καὶ τελικῶς εὐρέθη μετὰ τὴν συνείδησιν ἐνὸς μοιραίου ξερριζώματος. Ὁ «σκοταδισμός», ἡ «γνωσιομαχία», ἡ «ἀντισοφία», ἡ ἄρνησις τῆς γνώσεως καὶ ἡ περιφρόνησις τῆς θεολογίας, μετὰ ὅλους τοὺς φοβεροὺς κινδύνους ποὺ συνεπάγονται διὰ τὴν πνευματικὴν ὑγείαν τῆς ψυχῆς, ὑπῆρξαν ἡ διαλεκτικὴ προειδοποίησις αὐτῆς τῆς ἀπωλείας τοῦ ἐδάφους, αὐτῆς τῆς ἀπομακρύνσεως ἀπὸ τὴν οὐσίαν καὶ τὴν ζωὴν. Μόνον ἡ θεολογικὴ καὶ δημιουργικὴ σκέψις θὰ δυναθῆ νὰ ὑπερνικήσῃ τὰς ἀντιξοοὺς αὐτὰς περι-

στάσεις. Καὶ αὐτὸ θὰ συμβῆ, ὅταν ἡ θεολογία ἐπιστρέψῃ καὶ πάλιν εἰς τὰ βᾶθη τῆς Ἐκκλησίας καὶ τὰ φωτισθῆ ἐκ τῶν ἔσω· ὅταν—ὅπως διδάσκουν οἱ ἡσυχασταί—ὁ λόγος συγκεντρωθῆ καὶ πάλιν εἰς τὴν καρδίαν καὶ ἡ καρδία ὠριμάσῃ διὰ τοῦ λογικοῦ στοχασμοῦ. Τότε ἀσφαλῶς θὰ ἔλθῃ καὶ πάλιν ἡ ὥρα τῆς κατανοήσεως τῆς ἀληθείας.

*

Ἡ κρίσις τοῦ βυζαντινισμοῦ, ποὺ διήλθεν ἡ Ρωσία κατὰ τὸν 16ον αἰῶνα, ὑπῆρξε κατὰ βᾶθος μία ἀπομακρυνσις ἀπὸ τὴν πατερικὴν παράδοσιν. Βεβαίως δὲν ἐσημειώθη τότε κανένα ρήγμα εἰς τὴν πνευματικὴν ἐμπειρίαν καὶ ἡ ρωσικὴ εὐσέβεια ἐξηκολούθησε νὰ διατηρῆ ὅλην τὴν ἀρχαϊκὴν της ἐμφάνισιν. Ἡ θεολογία ὁμως ἔχασε τὸν πατερικὸν τρόπον τοῦ σκέπτεσθαι καὶ τὴν πατερικὴν μέθοδον. Τὰ ἔργα τῶν Πατέρων μετεβλήθησαν εἰς ἀρχεῖα, εἰς ἀδρανῆ ντοκουμέντα. Διότι φυσικὰ δὲν ἔχει μεγάλην ἀξίαν τὸ νὰ γνωρίζῃ κανεὶς ἀπλῶς τὰ πατερικὰ κείμενα καὶ νὰ εἶναι εἰς θέσιν νὰ παραθέτῃ ἀφθόνως πατερικὰ χωρία. Ἐκεῖνο ποὺ ἔχει ἀξίαν εἶναι νὰ κατέχῃ κανεὶς ἐκ τῶν ἔνδον τὴν θεολογίαν τῶν Πατέρων. Καὶ ἀπὸ τῆς ἐπόψεως αὐτῆς ἡ διαίσθησις εἶναι πολὺ σπουδαιότερα ἀπὸ τὴν ξηρὰν πολυμαθειαν. Ἡ διαίσθησις εἶναι ἐκεῖνη ποὺ ξαναζωντανεῖ τὰ γραπτὰ μνημεῖα καὶ τὰ καθιστᾷ μαρτυρίας. Μόνον ἐκ τῶν ἔσω ἠμπορεῖ κανεὶς νὰ ἀντιληφθῆ καὶ νὰ διακρίνῃ τί εἶναι καθολικὴ μαρτυρία καὶ τί εἶναι ἀπλῶς προσωπικὴ γνώμη, προσωπικὴ θεωρία ἢ ὑπόθεσις. «Οἱ Πατέρες εἶναι προφῆται τῆς ζωῆς Ἀληθείας καὶ ὄχι κοινοὶ ἀκαδημαῖκοι διδάσκαλοι», ἔγραφεν ὁ καρ-

167 L δινάλιος Newman (Essays: 11, 371). Ἡ ἀνάκτησις τοῦ πατερικοῦ τρόπου τοῦ σκέπτεσθαι, ἰδοῦ ἡ θεμελιώδης προϋπόθεσις τῆς ἀναγεννήσεως τῆς θεολογίας. Φυσικὰ ἡ ἀνάκτησις αὐτὴ δὲν εἶναι ἀπλή ἀρχαιολογικὴ ἀναστήλωσις οὔτε ἀπλή ἐπανάληψις οὔτε ἀπλή ἐπιστροφή εἰς τὰ ὀπίσω. Εἰς τὴν πραγματικότητα «ἐπιστροφή εἰς τοὺς Πατέρας» σημαίνει πρόοδον· ὄχι ὀπισθοδρόμησιν. Σημαίνει νὰ ἀνακτῆσθαι κανεὶς τὴν ἰκανότητα νὰ φλέγεται, μόλις ἔρχεται εἰς ἐπαφὴν μὲ τὸ πῦρ τῆς ἐμπνεύσεως τῶν· ὄχι νὰ γίνῃ εἰδικὸς εἰς τὸν καταρτισμὸν ἀρχαιολογικῶν συλλογῶν ἢ συλλογῶν ἀπεξηραμμένων βοτάνων. «Unde ardet, inde lucet». Ὅπου τὸ πῦρ, ἐκεῖ καὶ τὸ φῶς. Ὁ θεολόγος ἀκολουθεῖ τοὺς Πατέρας, ὅταν δημιουργῇ· ὄχι ὅταν ἀπλῶς τοὺς μιμῆται ἢ τοὺς ἐπαναλαμβάνῃ.

177 L Ὑπάρχουν δύο τύποι συνειδησιακῶν καταστάσεων: ὁ ἀτομικισμὸς καὶ ἡ καθολικότης. Ἡ καθολικὴ συνείδησις δὲν πρέπει νὰ συγχέεται μὲ τὴν συλλογικὴν συνείδησιν ἢ μὲ ἓνα εἶδος «συνειδήσεως ἐν γένει». Εἰς τὴν περίπτωσιν τῆς καθολικῆς συνειδήσεως τὸ ἐγὼ δὲν χάνεται οὔτε διαλύεται μέσα εἰς ἓνα ἄμορφον ἡμεῖς· οὔτε μεταβάλλεται εἰς ἓνα παθητικὸν μέσον, διὰ τοῦ ὁποῦ ἐκφράζεται ἡ συνείδησις τοῦ εἶδους. Συμβαίνει ἀκριβῶς τὸ ἀντίθετον: ἡ προσωπικὴ συνείδησις διευρύνεται, συμπληροῦται καὶ ὀλοκληρῶνεται μέσα εἰς τὰ πλαίσια μιᾶς ἀληθοῦς μεταμορφώσεως· λυτρώνεται ἀπὸ τὴν ἀποκλειστικότητα, τὴν ἀπομόνωσιν, τὴν ἀποξένωσιν τῆς· καθίσταται ἰκανὴ νὰ ἀναγνωρίζῃ, νὰ παραδέχεται καὶ νὰ ὑποδέχεται ὅλην τὴν ἀλήθειαν τῶν ἄλλων προσώπων καὶ τῶν ἄλλων πραγμάτων. Κατὰ

τὴν εὐτυχῇ διατύπωσιν τοῦ πρίγκιπος Σεργίου Τρουμπετσκόη, ἡ καθολικὴ συνείδησις «κατέχει ἐν ἑαυτῇ, ὡς προσωπικὸν θησαυρόν, τὴν κοινωνίαν τῶν πάντων». Διαθέτει ἐπομένως τὴν ἰκανότητα καὶ τὴν δύναμιν νὰ ἀφομοιώνῃ καὶ νὰ ἐκφράζῃ τὴν συνείδησιν καὶ τὴν ζωὴν τοῦ ὅλου. Ἡ τοιαύτη καθολικὴ μεταμόρφωσις τῆς συνειδήσεως εἶναι δυνατὴ μόνον μέσα εἰς τὴν Ἐκκλησίαν· μόνον ὅταν ζῇ κανεὶς ἐν πλήρει κοινωνίᾳ μετὰ τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ. Ἐκεῖνα δὲ τὰ μέλη τῆς Ἐκκλησίας τὰ ὁποῖα, ἕνεκα τῆς ταπεινοφροσύνης τῶν ἐνώπιον τῆς Ἀληθείας, λαμβάνουν τὸ δῶρον ὄχι μόνον νὰ ἀφομοιώσουν, ἀλλὰ καὶ νὰ ἐκφράσουν πιστῶς τὴν καθολικὴν συνείδησιν τῆς ἐκκλησιαστικῆς κοινωνίας ὀνομάζονται ἐκκλησιαστικοὶ Πατέρες καὶ Διδάσκαλοι· διότι ἐκεῖνο ποὺ ἐκφράζουν δὲν εἶναι ἀπλῶς αἱ ἀτομικαὶ σκέψεις, ἰδέαι καὶ πεπειθήσεις τῶν, ἀλλ' ἡ συνείδησις τῆς Ἐκκλησίας, ἡ μαρτυρία τῆς Ἐκκλησίας. Οἱ Πατέρες ὁμιλοῦν ἀπὸ τὰ βάθη τῆς καθολικῆς πληρότητος τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ θεολογία τῶν κινεῖται καὶ ἀναπτύσσεται ἐπὶ τοῦ ἐπιπέδου τῆς καθολικότητος· ἔχει τὰς ρίζας καὶ τὰ θεμέλιά της εἰς τὴν κοινωνίαν τῶν πάντων. Καὶ αὐτὸ εἶναι τὸ πρῶτον πρᾶγμα ποὺ χρειάζεται νὰ μάθωμεν καὶ πάλιν. Διὰ τῆς ἀσκήσεως καὶ τῆς νήψεως ὁ θεολόγος πρέπει νὰ μάθῃ νὰ ἀνευρίσκῃ ἑαυτὸν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ· νὰ ζῇ, νὰ αἰσθάνεται καὶ νὰ σκέπτεται ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ. «Sentire cum Ecclesia. Cor nostrum sit semper in Ecclesia». Ὁ θεολόγος πρέπει νὰ ἀνδρωθῇ καὶ νὰ ὑψωθῇ μέχρι τοῦ καθολικοῦ ἐπιπέδου, νὰ ἀπαλλαγῇ ἀπὸ τὰ δεσμὰ τῶν ὑποκειμενισμῶν του,

νά ἐξέλθη ἀπὸ τὴν ἐγκλείστραν τῶν προσωπικῶν σχημάτων καὶ ἰδεῶν του. Πρέπει, μὲ ἄλλας λέξεις, νὰ ἐγκεντρισθῇ εἰς τὴν Ἐκκλησίαν καὶ ἐκεῖ νὰ ζήσῃ καὶ νὰ αὐξηθῇ μέσα εἰς τὴν μυστηριώδη ἐκείνην παράδοσιν, τὴν καθολικὴν καὶ αἰώνιον, τὴν πλήρη καὶ ὑπέρχρονον, τὴν περιλαμβάνουσαν τὸ σύνολον τῶν ἀποκαλύψεων καὶ τῶν ὄραμάτων. Ἔτσι καὶ μόνον ἔτσι ἡμπορεῖ ὁ θεολόγος νὰ εἶναι ἀσφαλῆς ὅτι τὸ ἔργον του θὰ εἶναι ὄντως ἔργον δημιουργικόν, ἔργον φωτὸς καὶ ζωῆς· ὄχι ὅταν προσκολλᾶται εἰς μίαν γοητευτικὴν, ψευδοπροφητικὴν δῆθεν ἐλευθερίαν. Ἄλλωστε τὸ κύριον μέλημα τοῦ θεολόγου δὲν ἡμπορεῖ νὰ εἶναι ἡ ἐλευθερία, ἀλλὰ ἡ ἀλήθεια. Διότι μόνον ἡ ἀλήθεια εἶναι ἱκανὴ νὰ μᾶς καταστήσῃ ἀληθῶς ἐλευθέρους. Τὸ νὰ πιστεύωμεν ὅτι «μία σκέψις χωρὶς ρίζας καὶ σχισματικὴ εἶναι πάντοτε περισσότερον ἐλευθέρᾳ» ἀποτελεῖ τὴν πλέον ἐπικίνδυνον αὐταπάτην. Δὲν εἶναι κανεὶς ἐλεύθερος, ἐπειδὴ δὲν ἔχει θεμέλια, ἐπειδὴ ἔχει χάσει τὰς ρίζας του. Ἡ ἐλευθερία εὐρίσκειται εἰς τὴν ἀλήθειαν· εἶναι καρπὸς τῆς ἀληθινῆς ζωῆς· εἶναι δωρεὰ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, τοῦ Πνεύματος τῆς Ἀληθείας. «Ἐν τῷ φωτί Σου ὀψόμεθα φῶς». Μόνη ἡ Ἐκκλησία ἔχει τὴν δύναμιν καὶ τὴν δυνατότητα τῆς ἀληθοῦς καὶ καθολικῆς συνθέσεως. Καὶ ἐπ' αὐτοῦ ἀκριβῶς εἶναι θεμελιωμένη ἡ ἐκκλησιαστικὴ potestas magisterii, ἡ ἐξουσία καὶ ἡ ὑποχρέωσις τῆς Ἐκκλησίας νὰ διδάσκῃ, τὸ δῶρον καὶ τὸ χρῖσμα τοῦ ἀλαθῆτος της.

Ἡ «γνωρίζουσα συνείδησις» πρέπει νὰ διευρυνθῇ, νὰ περιλάβῃ τὸ πλήρωμα τοῦ παρελθόντος καί, συγχρόνως, τὴν συνέχειαν τῆς αὐξήσεως τοῦ μέλλοντος. Ἡ θεολογικὴ συνείδησις πρέπει νὰ γίνῃ ἰ-

στορικὴ. Μόνον ἐὰν εἶναι ἱστορικὴ, ἡμπορεῖ νὰ εἶναι πραγματικῶς καθολικὴ. Ἡ ἀδιαφορία διὰ τὴν ἱστορίαν ὀδηγεῖ πάντοτε εἰς μίαν μεροληπτικὴν ξηρότητα, εἰς ἓνα θεολογικὸν καὶ πνευματικὸν ἐπαρχιωτισμόν, εἰς μίαν αἰρετικὴν στάσιν καὶ νοοτροπίαν. Ἡ ἱστορικὴ εὐαισθησία εἶναι ἀπαραίτητος εἰς τὸν θεολόγον· εἶναι ἡ ἀναγκαία προϋπόθεσις τῆς «ἐκκλησιαστικότητος» τοῦ θεολόγου. Ὅποιος παραμένει ἀπαθὴς ἐνώπιον τῆς ἱστορίας δὲν ἡμπορεῖ ποτὲ νὰ εἶναι καλὸς Χριστιανός. Δὲν εἶναι καθόλου τυχαῖον ὅτι ὁ μαρξισμὸς τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ φρονήματος εἰς τὴν συνείδησιν τῶν Χριστιανῶν, ποὺ ἠκολούθησαν τὰς ἀρχὰς τῆς Μεταρρυθμίσεως, συνωδεύετο ἀπὸ ἓνα εἶδος μυστικῆς τυφλώσεως ἐνώπιον τῆς ἱστορίας. Βεβαίως οἱ Προτεστάνται, ἐν τῇ πολεμικῇ των κατὰ τῆς Ρώμης διὰ τὰς λεγομένας παπικὰς καινοτομίας, ὑπῆρξαν ἐκεῖνοι ποὺ ἐδημιούργησαν τὴν «ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν» ὡς ἰδιαιτέρον ἐπιστημονικὸν κλάδον καὶ συνέβαλαν περισσότερον ἀπὸ οἰονδήποτε ἄλλον εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἐπιστήμης αὐτῆς. Ἀλλὰ τὸ φαινόμενον τῆς ἱστορίας ὡς φαινόμενον εἶχε χάσει δι' αὐτοὺς κάθε θρησκευτικὴν δύναμιν καὶ κάθε θρησκευτικὴν ἀξίαν. Ἐκεῖνο ποὺ τοὺς ἐνδιέφερε δὲν ἦτο ἡ ἱστορία ὡς ἱστορία, ἀλλὰ ἡ γένεσις καὶ ἡ ἐξέλιξις μιᾶς παρακαμῆς. (Σκοπὸς των ἦτο ἀκριβῶς νὰ ἀποδείξουν ὅτι ὑπῆρξε τοιαύτη παρακαμῆ.) Ἀντικείμενον ὄλων τῶν ἐρευνῶν των ἦτο ὁ «ἀρχέγονος Χριστιανισμός», δηλαδὴ ἐκεῖνο ποὺ ὑπῆρχε πρὸ τῆς ἱστορίας. Ἀνάλογος εἶναι καὶ ὁ τρόπος τοῦ σκέπτεσθαι τῶν λεγομένων Μοντερνιστῶν. Εἰς ὅλα αὐτὰ ὑπάρχει ἓνα εἶδος «ἱστορικῆς ἀπιστίας», μία ἔλλειψις πίστεως εἰς τὴν ἱστορίαν, ποὺ ὀφείλεται ἀσφαλῶς εἰς τὴν ἐπίδρα-

σιν τοῦ θετικισμοῦ καὶ τοῦ ἀνθρωποκεντρικοῦ οὐμανισμοῦ. Ὅλοι οἱ συλλογισμοὶ τοῦ εἴδους αὐτοῦ ἀναχωροῦν ἀπὸ τὴν προϋπόθεσιν ὅτι ἡ χριστιανικὴ ἀλήθεια εἶναι ἀναπόδεικτος ἐπὶ τοῦ ἐπιπέδου τῆς ἱστορίας καὶ ὅτι μόνον «διὰ τῆς πίστεως» εἶναι δυνατόν νὰ γνωσθῆ καὶ νὰ βεβαιωθῆ. Κατὰ τὴν ἀντίληψιν αὐτὴν ἡ ἱστορία γνωρίζει ἀπλῶς τὸν Ἰησοῦν τὸν ἀπὸ Ναζαρέτ· καὶ μόνον ἡ πίστις ἠμπορεῖ νὰ ἀναγνωρίσῃ καὶ νὰ ὁμολογήσῃ ἐν τῷ προσώπῳ του τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ. Ὁ ἱστορικὸς αὐτὸς σκεπτικισμὸς ὑπερνικᾶται μέσα εἰς τοὺς κόλπους τῆς Ἐκκλησίας. Ἐκεῖ ἡ καθολικότης τῆς ἐκκλησιαστικῆς πείρας μᾶς ἀποκαλύπτει τὰ μεγαλύτερα βᾶθη τῆς ἱστορικῆς ὑπάρξεως· μᾶς ὁδηγεῖ πολὺ πέραν τῆς ἐπιφανείας ἐπὶ τῆς ὁποίας πλανᾶται καὶ ὀλισθαίνει τὸ βλέμμα τοῦ οὐμανιστοῦ. Διὰ τὴν Ἐκκλησίαν τὰ δογματικὰ συμβάντα εἶναι ἱστορικὰ γεγονότα. Ἡ σάρκωσις τοῦ Θεοῦ δὲν εἶναι ἀπλοῦν ἄρθρον πίστεως· εἶναι γεγονός τῆς συγκεκριμένης ἱστορίας, ὅπως ἡ ἄλωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἢ αἱ ἐκστρατεῖαι τοῦ Ναπολέοντος. Μέσα εἰς τὴν Ἐκκλησίαν ἡ ἱστορία ἀποτελεῖ πραγματικὴν προοπτικὴν· καὶ ὡς τοιαύτη πρέπει νὰ λαμβάνεται σοβαρῶς ὑπ' ὄψιν ἀπὸ κάθε πιστὸν καὶ φυσικὰ ἀπὸ τὸν θεολόγον. Τὸ νὰ ἐργάζεται κανεὶς θεολογικῶς μέσα εἰς τὴν Ἐκκλησίαν ἰσοδυναμεῖ μὲ τὸ νὰ ἐργάζεται ἐπὶ τοῦ ἱστορικοῦ στοιχείου. Διότι ἡ «ἐκκλησιαστικότης» εἶναι ἀκριβῶς ἡ παράδοσις. Ὁ θεολόγος ὀφείλει νὰ ἀνακαλύψῃ καὶ νὰ αἰσθανθῆ τὴν ἱστορίαν ὡς θεανδρικὴν πορείαν, ὡς θεανδρικὸν προτσές (διὰ νὰ χρησιμοποιήσωμεν ἓνα ὄρον μαρξιστικόν)· πρέπει νὰ τὴν

ἴδῃ ὡς μίαν διάβασιν ἀπὸ τοῦ χρόνου εἰς τὴν αἰωνιότητα τῆς χάριτος, ὡς ἓνα γίγνεσθαι, μίαν οἰκοδομὴν τοῦ Σώματος τοῦ Χριστοῦ. Μόνον ἐν τῇ ἱστορίᾳ καὶ διὰ τῆς ἱστορίας εἶναι δυνατόν νὰ γνωρίσῃ καὶ νὰ διαπιστώσῃ κανεὶς αὐτὴν τὴν αὔξησιν τοῦ μυστικοῦ Σώματος· μόνον ἐν τῇ ἱστορίᾳ καὶ διὰ τῆς ἱστορίας ἠμπορεῖ νὰ πεισθῆ περὶ τοῦ ὅτι ἡ Ἐκκλησία εἶναι πραγματικότης μυστικῆ· μόνον ἐν τῇ ἱστορίᾳ καὶ διὰ τῆς ἱστορίας ἠμπορεῖ νὰ λυτρωθῆ ἀπὸ τὸν πειρασμὸν τῆς ἀποξηράνσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ τῆς μετατροπῆς του εἰς ἀφηρημένην ἠθικὴν καὶ ἀφηρημένον δόγμα. Ὁλος ὁ Χριστιανισμὸς εἶναι μέσα εἰς τὴν ἱστορίαν· ἀφορᾷ τὴν ἱστορίαν. Δὲν εἶναι ἀπλῶς ἀποκάλυψις ἐν τῇ ἱστορίᾳ· εἶναι πρόσκλησις διὰ νὰ κάμωμεν ἱστορίαν, πρόσκλησις εἰς ἱστορικὴν δράσιν καὶ ἱστορικὴν δημιουργίαν. Ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τὰ πάντα εἶναι δυναμικά, τὰ πάντα εἶναι ἐν δράσει καὶ ἐν κινήσει ἀπὸ τῆς Πεντηκοστῆς μέχρι τῆς Μεγάλης Ἡμέρας τῆς ἐν δόξῃ ἐπιστροφῆς τοῦ Κυρίου. Θὰ ἦτο ὁμως σφάλμα νὰ θεωρήσωμεν τὴν κίνησιν αὐτὴν ὡς ἀπομάκρυνσιν ἀπὸ τὸ παρελθόν. Δὲν εἶναι ἀπομάκρυνσις ἀπὸ τὸ παρελθόν· εἶναι διαρκῆς καρποφορία αὐτοῦ τοῦ παρελθόντος. Ἡ παράδοσις ζῆ καὶ ζωοποιεῖται διὰ τῆς δημιουργίας καὶ ἐν τῇ δημιουργίᾳ. Ἡ θεμελιώδης κατηγορία τῆς ἱστορίας—καὶ συνεπῶς τῆς παραδόσεως—εἶναι ἡ πλῆρωσις, ἡ τελείωσις. Τὸ θεολογικὸν ἔργον ἀποκτᾷ νόημα μόνον μέσα εἰς μίαν τοιαύτην ἱστορικὴν προοπτικὴν, μόνον ὅταν θεωρηθῆ ὡς ἓνα ἐκκλησιαστικὸν καὶ ἱστορικὸν δεδομένον.

Ἡ ἱστορικὴ εὐαισθησία τῆς ρωσικῆς σκέψεως, ἡ

δοκιμασία τῶν στοχασμῶν καὶ τῶν ἐμπειριῶν τῆς, εἶναι ἀσφαλῶς ἢ καλυτέρα ἐγγύτησις τῆς ἐλπιζομένης θεολογικῆς τῆς ἀναγεννήσεως. Χωρὶς ἀμφιβολίαν ἢ ρωσικὴ σκέψις διέτρεξε τὴν ὁδὸν τῶν ἱστορικῶν ἀναμνήσεων πάρα πολὺ γρήγορα καὶ μόνον ἐπὶ τοῦ ἐπιπέδου τῆς μυστικῆς θεωρίας. Δὲν θὰ ἤμποροῦσε κανεὶς νὰ ὑποστηρίξη ὅτι ἡ ρωσικὴ θεολογία, εἰς τὴν δημιουργικὴν τῆς ἀνάπτυξιν, ἠσθάνθη ἀρκετὰ πλήρως ἢ ἀρκετὰ βαθῆς εἰς τοὺς κόλπους τῆς τῆν παρουσίαν τῶν Πατέρων καὶ τοῦ Βυζαντίου. Τῆς ἀπομένει ἀκόμη νὰ τὸ κάμη. Τῆς ἀπομένει ἀκόμη νὰ φοιτήσῃ εἰς τὸ αὐστηρὸν σχολεῖον τοῦ χριστιανικοῦ ἑλληνισμοῦ. Ὁ ἑλληνισμὸς ἔχει ἀποκτήσει αἰώνιον χαρακτῆρα μέσα εἰς τὴν Ἐκκλησίαν· ἔχει ἐνσωματωθῆ εἰς τὴν σάρκα τῆς· ἔχει γίνῃ αἰωνία κατηγορία τῆς χριστιανικῆς ὑπάρξεως. Δὲν ἐννοῶ φυσικὰ τὸν ἑλληνισμὸν ὡς ἐθνικὴν ιδέαν ἢ τὸν ἑλληνισμὸν τῆς συγχρόνου Ἑλλάδος ἢ ἐκεῖνον τὸν καθυστερημένον καὶ κάθε ἄλλο παρὰ νόμιμον ἑλληνικὸν «φυλετισμόν». Ἐννοῶ τὴν χριστιανικὴν ἀρχαιότητα, τὸν ἑλληνισμὸν τῶν δογμάτων, τὸν ἑλληνισμὸν τῆς λατρείας, τὸν ἑλληνισμὸν τῆς εἰκόνας. Ἡ χριστιανικὴ λατρεία ἔχει σφραγισθῆ διὰ παντὸς μὲ τὸ ἑλληνικὸν ὕφος τῆς «εὐσεβείας τῶν μυστηρίων». Καὶ αὐτὸ ἔχει γίνῃ μέχρι τοιοῦτου βαθμοῦ, ὥστε νὰ μὴ ἤμποροῦμεν νὰ διεισδύσωμεν εἰς τὸν ρυθμὸν τῆς λειτουργικῆς μυσταγωγίας, ἐὰν προηγουμένως δὲν ὑποβληθῶμεν εἰς ἓνα εἶδος μυστικοῦ «ἐξελληνισμοῦ». Μόνον παράφρονες θὰ ἀπεφάσιζαν ποτὲ νὰ «ἀφελληνίσουν» τὴν Λειτουργίαν καὶ τὰς ἄλλας ἐκκλησιαστικὰς ἀκολουθίας καὶ νὰ δώ-

σουν εἰς αὐτὰς ἓνα ὕφος περισσότερον «σύγχρονον». Τὸ στερεώτερον στοιχεῖον τοῦ ρωσικοῦ ἐκκλησιαστικοῦ πολιτισμοῦ εἶναι κατὰ γενικὴν ὁμολογίαν ἢ εἰκόν. Ποῦ ὀφείλεται ὁμως ἡ σταθερότης αὐτή; Μήπως εἰς τὸ γεγονὸς ὅτι οἱ μεγάλοι Ρῶσοι εἰκονογράφοι κατάρθωσαν νὰ ἀφομοιώσουν πνευματικῶς τὴν ἑλληνικὴν εἰκονογραφικὴν πείραν καὶ νὰ τὴν ἀποδώσουν εἰς τὰ καθ' ἡμᾶς μὲ μίαν εἰκειότητα γνησίως δημιουργικὴν; Αὐτὴ εἶναι ἡ λογικωτέρα ἀπάντησις. Ὅχι· ὁ ἑλληνισμὸς δὲν εἶναι ἀπλῶς μία φάσις τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας, ἓνας σταθμὸς εἰς τὴν πορείαν τῆς Ἐκκλησίας. Ὅταν ὁ θεολόγος ἀρχίξῃ νὰ πιστεύῃ ὅτι αἱ «ἑλληνικαὶ κατηγορίαι» ἔχουν ξεπερασθῆ, αὐτὸ σημαίνει ἀπλούστατα ὅτι ὁ ἴδιος ἔχει ἐξέλθει ἀπὸ τὸν ρυθμὸν τῆς ἐκκλησιαστικῆς κοινωνίας, ὅτι ὁ ἴδιος ἔχει χάσει τὸ αἶσθημα τῆς ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς. Ἐνας μόνον τρόπος ὑπάρχει διὰ νὰ εἶναι ἡ θεολογία μας καθολικὴ: νὰ εἶναι ἑλληνικὴ. Μόνον ἐν τῷ ἑλληνισμῷ ἤμπορεῖ νὰ εἶναι κανεὶς ἀληθῶς καθολικός. Αὐτὸ τὸ τελευταῖον εἶναι κάπως διαφορούμενον. Τὸ ἀντιχριστιανικὸν στοιχεῖον ἐδέσποζεν, ὡς γνωστόν, εἰς τὸ ἀρχαῖον πνεῦμα. Ἀκόμη καὶ σήμερον πολυάριθμοι εἶναι ἐκεῖνοι ποὺ καταφεύγουν εἰς τὸν ἑλληνισμὸν, διὰ νὰ ὑψώσουν τὸ ἀνάστημά των καὶ νὰ καταπολεμήσουν τὸν Χριστιανισμὸν. (Κλασικὸν παράδειγμα ὁ Nietzsche). Δὲν πρέπει ὁμως νὰ λησμονῆται ὅτι ὁ ἑλληνισμὸς ἐνσωματώθη εἰς τὴν Ἐκκλησίαν. Αὐτὸ ἀκριβῶς εἶναι τὸ ἱστορικὸν νόημα τῆς πατερικῆς θεολογίας. Καὶ αὐτὴ ἡ ἐνσωμάτωσις τοῦ ἑλληνισμοῦ εἰς τὴν Ἐκκλησίαν ἐχάραξεν ἐπὶ τοῦ σώματος τῆς ἱστορίας μίαν μόνιμον καὶ ὀριστικὴν τομὴν, πασίδηλον σημεῖον τῆς ὁποίας παρα-

μένει τὸ εὐαγγελικὸν κήρυγμα, ἢ ἱστορικὴ φανέρωσις τοῦ σαρκωθέντος Λόγου. Ὁ χριστιανικὸς ἑλληνισμός, ὁ μεταμορφωθείς διὰ τῆς ἐπιφανείας τοῦ Λόγου καὶ τῆς ἐλεύσεως τοῦ Πνεύματος, εἶναι πλέον ἐξ ὁλοκλήρου γεγονὸς τῆς ἱστορίας. Ἡ πατερικὴ θεολογία εἶναι «θεολογία τῶν γεγονότων», μᾶς καθιστᾶ δηλαδὴ συγχρόνους ὠρισμένων ἱστορικῶν γεγονότων, τῶν γεγονότων τῆς Ἱερᾶς Ἱστορίας. Ἀλλὰ τὸ βασικώτερον καὶ ἀποφασιστικώτερον ἀπὸ τὰ γεγονότα αὐτὰ εἶναι ἀκριβῶς ἡ σάρκωσις τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ ἐν μέσῳ ἡμῶν σκηνώσις του, ἢ ὁποία ἐσημειώθη ἱστορικῶς διὰ τῆς ἐντάξεως καὶ τῆς ἐνσωματώσεως τοῦ ἑλληνισμοῦ εἰς τὴν Ἐκκλησίαν. Ὅλα τὰ λάθη, ὅλοι αἱ πλάται, ὅλοι οἱ πειρασμοὶ ἑνὸς ὑπερβολικοῦ ἐξελληνισμοῦ τοῦ Εὐαγγελίου, φαινόμενον ἄρκετὰ συχνὸν κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν αἰώνων, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐξασθενήσουν τὴν σημασίαν τοῦ θεμελιώδους αὐτοῦ γεγονότος: διὰ τὴν κήρυξιν καὶ τὴν διάδοσιν τοῦ χαρμοσύνου ἀγγέλματος τῆς ἐν Χριστῷ σωτηρίας, διὰ τὴν ἔκθεσιν καὶ τὴν διατύπωσιν τῆς χριστιανικῆς θεολογίας ἐχρησιμοποιήθησαν εὐθύς ἐξ ἀρχῆς κατηγορίαι ἑλληνικαί. Πατερικὴ θεολογία καὶ καθολικότης, ἑλληνισμὸς καὶ ἱστορικότης ἀποτελοῦν τὰς συζύγους ὁψεις ἑνὸς μοναδικοῦ καὶ ἀδιαιρέτου δεδομένου.

Αὕτῃ ἢ «φιλελληνικῇ» παράγραφος θὰ προκαλέσῃ ἀσφαλῶς πολλὰς ἀντιρρήσεις. Αἱ περισσότεραι ἐξ αὐτῶν εἶναι ἤδη γνωσταί. Ἔχουν διατυπωθῆ ἔπαυειν μὲν καὶ ἀπὸ διαφόρων πλευρῶν. Γνωστὴ λ.χ. εἶναι ἡ ἀπόπειρα τοῦ A. Ritschl καὶ τῆς σχολῆς του νὰ «ἀποκαθάρουν» τὴν χριστιανικὴν διδασκαλίαν ἀπὸ κάθε ἱστορικὸν στοιχείον καὶ νὰ ἐπανεύρουν τὴν

καθαρῶς «βιβλικὴν» βάσιν της. Ἐφαρμοζομένη μὲ συνέπειαν ἢ μέθοδος αὕτη ὀδηγεῖ εἰς τὸ ἐξῆς ἀποτέλεσμα: ὁ Χριστιανισμὸς ἀποσυντίθεται εἰς μίαν καθαρῶς ἀνθρωπίνην ἠθικὴν, τῆς ὁποίας ἡ μόνη χρησιμότης εἶναι ὅτι μᾶς ἐμποδίζει νὰ ἀντιληφθῶμεν ὅτιδὴποτε ἀπὸ τὴν οὐσίαν καὶ τὸ περιεχόμενον τοῦ Χριστιανισμοῦ... Ἡ ἐπιστροφή εἰς «μόνην τὴν Ἁγίαν Γραφήν» εἶναι καθαρὰ αὐταπάτη. Ἐξ Ἰσοῦ ἀνεπαρκῆς εἶναι καὶ ἡ προσπάθεια νὰ ἐρμηνευθῆ ἡ χριστιανικὴ ἀποκάλυψις μὲ τὴν βοήθειαν μόνον τῶν «σημιτικῶν κατηγοριῶν», τῶν κατηγοριῶν τοῦ Νόμου καὶ τῶν Προφητῶν. Ὁ δεύτερος αὐτὸς τρόπος ἔχει γοητεύσει εἰς τὰς ἡμέρας μας πολλοὺς θεολόγους· εἶναι ἰδιαιτέρως καταφανὴς εἰς τὴν λεγομένην «διαλεκτικὴν θεολογίαν», εἰς τὸν Karl Barth, τὸν Emil Brunner καὶ ἄλλους. Ὅλοι αὐτοὶ ἐπιχειροῦν νὰ ἐρμηνεύσουν τὴν Καινὴν Διαθήκην διὰ τῆς Παλαιᾶς, νὰ ἐννοήσουν τὸ μυστήριον τοῦ Χριστοῦ μὲ μόνην βοήθειαν τοὺς Προφήτας, νὰ ἀντικρύσουν τὸν Ἥλιον τῆς Δικαιοσύνης μέσα ἀπὸ τὸ ἡμίφως τῆς σκιάς τοῦ θανάτου, ὡς ἂν αἱ προφητεῖαι νὰ μὴ εἶχαν «πληρωθῆ», ὡς ἂν ἡ ἐξ ὕψους Ἀνατολῆ νὰ μὴ εἶχε φωτίσει τὸν κόσμον! Τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι νὰ ὑποτιμᾶται ἡ ἱστορία· νὰ τίθεται ὅλος ὁ τόνος ἐπὶ τῆς Ἐσχάτης Κρίσεως· νὰ στενεύη ἀφαντάστως τὸ πεδίου ἀκτινοβολίας τῆς ἀποκαλυφθείσης Ἀληθείας· νὰ ἐγκλείεται τὸ πλήρωμα τῆς Χάριτος καὶ τῆς Ζωῆς μέσα εἰς στενὰ καὶ τελείως αὐθαίρετα ἀνθρώπινα ὄρια. Ἀλλ' ἡ ἀγιογραφικὴ προφητεία εὐρίσκει τὴν πλήρωσίν της ἀκριβῶς εἰς τὸν χριστιανικὸν ἑλληνισμὸν. «Vetus Testamentum in Novo patet». Ἡ Παλαιὰ Διαθήκη ἀποκτᾶ τὸ πλήρες νόμῳ της καὶ εὐρίσκει τὴν ἀληθῆ πραγματοποίησίν της εἰς τὴν Και-

νήν. Ἡ Καινὴ Διαθήκη καὶ ἡ Ἐκκλησία τῆς περιλαμβάνουν τοὺς Ἰουδαίους καὶ τοὺς Ἕλληνας εἰς τὴν ἐνότητα τῆς «καινῆς ζωῆς». Αἱ κατηγορίαι τοῦ ἱεροῦ ἔβραϊσμοῦ, μετὰ τὴν ἔλευσιν τοῦ Χριστοῦ, ἔχουν χάσει τὴν αὐτόνομον σημασίαν των. Κάθε προσπάθεια νὰ τὰς ἀπομονώσωμεν ἢ, ἀκόμη χειρότερον, νὰ τὰς ἐξαγάγωμεν ἀπὸ τὴν χριστιανικὴν σύνθεσιν ὀδηγεῖ εἰς μίαν ὑποτροπὴν τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ. Ἡ ἀλήθεια τοῦ «ἔβραϊσμοῦ» περιέχεται ἤδη εἰς τὴν ἑλληνικὴν σύνθεσιν. Ὁ ἑλληνισμὸς εἰσῆχθη καὶ ἐνεσωματώθη εἰς τὴν Ἐκκλησίαν ἀκριβῶς διὰ τοῦ ἀγιογραφικοῦ ἐμβολίου. Οὔτε θεολογικῶς οὔτε ἱστορικῶς εἶναι δυνατὸν νὰ στηριχθῆ ἢ δῆθεν ἀντίθεσις μεταξὺ «σημιτισμοῦ» καὶ «ἑλληνισμοῦ». Ὅταν ὁ γερμανικὸς ἰδεαλισμὸς εἶχε κατακτήσει τὰς ρωσικὰς καρδίας, ὠρισμένοι ἐφαντάσθησαν ὅτι ἦτο δυνατὴ μία «μεταφορὰ» τῆς δογματικῆς θεολογίας ἢ ἀκόμη καὶ τῶν ἰδίων τῶν δογμάτων ἀπὸ τὴν «πεπαλαιωμένην» ἑλληνικὴν φιλοσοφικὴν γλῶσσαν εἰς τὴν περισσότερον καταληπτικὴν καὶ περισσότερον σύγχρονον γλῶσσαν τοῦ νέου ἰδεαλισμοῦ, εἰς τὰς κατηγορίας σκέψεως τοῦ Hegel, τοῦ Schelling, τοῦ Baader καὶ τῶν λοιπῶν. (Ἀκόμη καὶ ὁ Χομιάκωφ τὸ εἶχε σκεφθῆ.) Παρόμοιαι προσπάθειαι ἢ σκέψεις γίνονται καὶ εἰς τὰς ἡμέρας μας. Ὁ ἄνθρωπος τοῦ «φανστείου πολιτισμοῦ»—σᾶς λέγουν—εἶναι ἀδύνατον νὰ ἰκανοποιηθῆ μετὰ τὸν στατικὸν κώδικα τοῦ ἀπηρχαιωμένου ἑλληνισμοῦ. Ὅλαι αὐταὶ αἱ γηρασμέναι καὶ κουρασμέναι λέξεις ἔχουν πλέον ξεθυμάνει. Ἡ ἰδία ἢ ἀνθρωπίνη ψυχὴ ἔχει πλέον ἀλλάξει καὶ ἔχει χάσει τὴν ἰκανότητα νὰ συγκινηθῆ καὶ νὰ δυνῆται ἀπὸ ὄρους καὶ σύμβολα ποὺ ἔχουν ἀπελπιστικῶς καὶ ἀνεπανορθώτως παλαιωθῆ. Ἢ θὰ ἴμποροῦ-

σε ὁμως κανεὶς νὰ ἐρωτήσῃ ἀμέσως. Καὶ διατί συμβαίνουν ὅλα αὐτά; Μήπως διότι οἱ «σύγχρονοι» δὲν ἐνθυμοῦνται πλέον τὰς ρίζας καὶ τὴν καταγωγὴν των; Μήπως διότι δὲν εἶναι πλέον εἰς θέσιν νὰ περικλείσουν μέσα των τὸ ἴδιον τὸ παρελθόν των, ἕνα παρελθόν ποὺ ἔχουν ἐγκαταλείψει, ἀπορρίψει ἢ ἀπαρνηθῆ; Ἄλλωστε προτοῦ ἢ «σύγχρονος φιλοσοφία» καὶ ἡ «σύγχρονος ψυχολογία» ὑψωθοῦν εἰς μέτρα καὶ κριτήρια τῆς ἀληθείας, θὰ πρέπη αἱ ἴδιαι νὰ δοκιμαστοῦν καὶ νὰ δικαιωθοῦν μετὰ τὰς ἰδικὰς των ἀξιώσεις καὶ τοὺς ἰδικούς των ἰσχυρισμούς, ἀλλὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴν πείραν καὶ ζωὴν. Καὶ δὲν φαίνεται νὰ ὑπάρχῃ κοινὸν μέτρον μεταξὺ αὐτῆς τῆς πείρας καὶ τῶν μεθόδων τοῦ Hegel ἢ τοῦ Kant. Τὸ ὅλον ζήτημα θὰ ἴμποροῦσε νὰ τεθῆ ὡς ἐξῆς: εἶναι δυνατὸν νὰ μετρηθῆ ἢ πληρότης τῆς Ἐκκλησίας μετὰ τὰ μέτρα τοῦ Kant ἢ νὰ σταθμισθῆ μετὰ τὰ σταθμὰ τοῦ Lotze, τοῦ Bergson ἢ τοῦ Schelling; Ἀκόμη καὶ ἡ σκέψις ἐνὸς τοιοῦτου πράγματος εἶναι—διὰ νὰ εἴπωμεν τὸ ἐλάχιστον—κωμική.

Ὁχι. Ἐκεῖνο ποὺ χρειάζεται δὲν εἶναι νὰ μεταφράσωμεν τοὺς ἀρχαίους δογματικούς τύπους εἰς τὴν «σύγχρονον» φιλοσοφικὴν καὶ ψυχολογικὴν γλῶσσαν. Ἐκεῖνο ποὺ ἀληθῶς χρειάζεται εἶναι νὰ ἐπανέλθωμεν ἡμεῖς κατὰ τρόπον δημιουργικὸν εἰς τὴν «ἀρχαίαν» αὐτὴν πείραν, νὰ τὴν αἰσθανθῶμεν ἐκ νέου εἰς τὰ βάθη τοῦ ἑαυτοῦ μας, νὰ ἀνακαλύψωμεν καὶ πάλιν τὴν θέσιν καὶ τὴν σπουδαιότητα ποὺ ἔχει μέσα εἰς τὴν ἱστορικὴν συνέχειαν τοῦ πληρώματος τῆς Ἐκκλησίας. Ὅλαι αὐταὶ αἱ ἀπόπειραι μεταφορᾶς καὶ μεταφράσεως ὑπῆρξαν πάντοτε, κατὰ βάθος, προσοίαι· δηλαδὴ νέαι ἐρμηνεῖαι καὶ μάλιστα, συνήθως,

μέ ὄρους τελείως ἀκαταλλήλους. Ὅλοι ἐπασχον ἀπὸ ἓνα ἀθεράπευτον ἐπαρχιωτισμόν. Δὲν ἀνταπεκρίνοντο τόσον εἰς τὰς ἀνάγκας τῶν συγχρόνων, ὅσον εἰς τὴν μόδαν τῆς ἡμέρας. Ἡ ἐγκατάλειψις τοῦ χριστιανικοῦ ἑλληνισμοῦ δὲν εἶναι μὲ κανένα τρόπον πρόοδος. Εἶναι ὀπισθοδρόμησις. Ὅπισθοδρόμησις πρὸς τὰς ἀπορίας καὶ τὰ ἀδιέξοδα τοῦ ἄλλου ἑλληνισμοῦ, τοῦ μὴ μεταμορφωθέντος ὑπὸ τῆς σαρκώσεως τοῦ Λόγου. Ἀπὸ τὸν κλοιὸν τοῦ ἄλλου αὐτοῦ ἑλληνισμοῦ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ξεφύγη κανεὶς παρὰ μόνον διὰ τῆς ἐντάξεως καὶ τῆς ἐνσωματώσεως εἰς τὴν Ἐκκλησίαν, κατὰ τὸ παράδειγμα τῶν ὁσίων καὶ θεοφόρων Πατέρων. Τί ἦτο, ἄλλωστε, κατ' οὐσίαν ὁ γερμανικὸς ἰδεολογισμὸς; Τί ἄλλο ἀπὸ μίαν ὑποτροπήν τοῦ μὴ χριστιανικοῦ ἑλληνισμοῦ, ἐκείνου ποὺ δὲν ἐδέχθη τὴν μεταμόρφωσιν τὴν ὁποίαν προσφέρει ὁ σαρκωθείς Λόγος; Ἄς μὴ αὐταπατώμεθα. Ὅποιος δὲν θέλει νὰ μείνῃ μὲ τοὺς Πατέρας, ὁποῖος φοβεῖται μήπως γίνῃ οὐραγὸς τοῦ «πατερικοῦ σχολαστικισμοῦ», ὁποῖος προσπαθεῖ ματαίως νὰ ἀνοίξῃ νέους δρόμους μὲ τὴν βοήθειαν τῆς σοφίας τοῦ κόσμου τούτου, αὐτὸς μοιραίως ὠθεῖται ἀπὸ τὴν λογικὴν τῶν ἰδίων τῶν πραγμάτων πρὸς τὰ ὀπίσω, πρὸς μίαν κατάστασιν εἰς τὴν ὁποίαν ἀργὰ ἢ γρήγορα θὰ ἀνεύρῃ ἑαυτὸν σύντροφον καὶ συνοδοιπόρον τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους, τοῦ Φίλωνος καὶ τοῦ Πλωτίνου, δηλαδὴ πρὸ τοῦ Χριστοῦ καὶ ἐκ τὸς τοῦ Χριστοῦ. Ἀλλὰ παρόμοια προσκυνήματα τῆς Ἱερουσαλὴμ εἰς τὰς Ἀθήνας εἶναι πλέον ἄχρηστα, φοβερὰ καθυστερημένα.

Ἀντιρρήσεις ὅμως κατὰ τῆς «φιλελληνικῆς» παραγράφου θὰ ἀκουσθοῦν καὶ ἀπὸ ἄλλην πλευρὰν ἀπὸ τὴν πλευρὰν ὄχι πλέον τῆς συγχρόνου φιλοσο-

φίας, ἀλλὰ τοῦ λεγομένου «πνεύματος τοῦ ρωσικοῦ λαοῦ». Δὲν θὰ ἔπρεπε—θὰ μᾶς ἐρωτήσουν—νὰ μεταγράψωμεν τὴν Ὁρθοδοξίαν εἰς τὸ σλαβικὸν κλειδί; Δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ τὴν προσαρμόσωμεν εἰς τὸ ὕφος τῆς ρωσικῆς ψυχῆς, ἢ ὁποῖα ναὶ μὲν προσῆλθεν εἰς τὸν Χριστὸν σχετικῶς ἀργά, ἀλλ' ἔφερε μεθ' ἑαυτῆς ἀνεκτιμήτους θησαυροὺς τρυφερότητος καὶ ἀγάπης; Μερικοὶ Σλαυόφιλοι κατ' ἀρχάς (ὁ Ὁρέστης Μίλλερ, π. χ.), ὠρισμένοι Λαόφιλοι ἀργότερον ἔγιναν κήρυκες ἑνὸς τοιοῦτου «ἐκσλαβισμοῦ» τῆς Ὁρθοδοξίας. Ὅ,τι ἦτο ἑλληνικὸν τὸ ὑπωπτεύοντο ὡς νοησιαρχικόν· καί, κατὰ συνέπειαν, τὸ ἐθεώρουν περιττὸν καὶ ξένον πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις τῆς ρωσικῆς καρδίας. «Δὲν εἶναι τυχαῖον», ἔλεγαν, «ὅτι ὁ λαὸς μας εὔρε τὸν Χριστιανισμόν ὄχι διὰ τοῦ Εὐαγγελίου, ἀλλὰ διὰ τῆς Λειτουργίας· ὅτι κατηχήθη καὶ ἐξεχριστιανίσθη ὄχι μὲ τὴν βοήθειαν τοῦ κηρύγματος, ἀλλὰ μὲ τὴν βοήθειαν τῆς ἐκκλησιαστικῆς λατρείας, ὄχι μὲ τὴν βοήθειαν τῆς θεολογίας, ἀλλὰ διὰ τῆς εὐσεβείας καὶ τοῦ σεβασμοῦ πρὸς τὰ ἱερὰ πράγματα». Πρὸ ὀλίγων ἐτῶν ὁ Ταρέγιεφ ἔθεσε τὸ ζήτημα τῶν ἑλληνικῶν ἐπιδράσεων καὶ τῆς «ἑλληνικῆς παραδόσεως» κατὰ τὸν σαφέστερον καὶ εἰλικρινέστερον δυνατὸν τρόπον. Λογικῶς συνεπῆς, δὲν ἠρκέσθη ἀπλῶς εἰς τὴν ἄρνησιν τοῦ ἑλληνισμοῦ, ἀλλὰ προεχώρησε καὶ ἠρνήθη αὐτὴν ταύτην τὴν παράδοσιν τῶν Πατέρων. «Ἡ πατερικὴ διδασκαλία», διετήνετο, «εἶναι ἀπ' ἄκρου εἰς ἄκρον γνωστικισμὸς». Ἔργον τῆς ρωσικῆς θεολογίας εἶναι νὰ ἀνοίξῃ νέους δρόμους καὶ νὰ ἀπελευθερώσῃ τὴν θρησκευτικὴν σκέψιν ἀπὸ τὸν «βυζαντινὸν γνωστικισμόν». Εἰς αὐτὴν ἔλαχεν ὁ κλῆρος νὰ δημιουργήσῃ μίαν «φιλοσοφίαν τῆς καρδίας». Ἐὰν ἡ τελευταία δὲν

κατορθώση νὰ ἀντικαταστήσῃ ἐξ ὀλοκλήρου τὴν δογματικὴν θεολογίαν, τὸ τυπικὸν αὐτὸ προῖον τῆς ἑλληνικῆς νοησιάρχιας ἤμπορεῖ τοῦλάχιστον νὰ τὴν καλύψῃ μὲ ἓνα κάλυμμα εὐεργετικόν. Ὁ Ταρέγιεφ ἐρητόρευε μὲ ἀληθὲς πάθος κατὰ τῆς «ἑλληνικῆς καταπίεσεως» καὶ τοῦ «βυζαντινοῦ ζυγοῦ». «Ὁ ἑλληνικὸς γνωστικισμὸς», διεκήρυττεν, «ἔχει ἀλυσοδέσει τὴν θρησκευτικὴν μας σκέψιν, ἔχει καταπνίξει τὴν θεολογικὴν μας δημιουργίαν· παρεμποδίζει τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ρωσικῆς φιλοσοφίας τῆς καρδίας, ἀποξηραίνει τὰς ρίζας τῆς, κατακαίει τοὺς βλαστοὺς τῆς». Ἐννοεῖται ὅτι ὅλα αὐτά, εἰς τὴν πραγματικότητα, εἶναι ἀπλῶς προσπάθειαι νὰ θεμελιωθῇ καὶ νὰ δικαιολογηθῇ κάπως θεωρητικῶς τὸ συνηθισμένον ἐκεῖνο εἶδος σκοταδισμοῦ, πού ἐμφανίζεται ὡσάκις, κουρασμένοι ἀπὸ τὰς δυσκολίας τοῦ πνεύματος καὶ τὰς ἀπαιτήσεις τῆς λογικῆς, ἀναζητοῦμεν ἀνάπαυσιν καὶ σωτηρίαν εἰς τὸ γλυκὺ ἡμίφως μιᾶς θερμῆς εὐσεβείας ἢ τοὺς αὐθαιρέτους παραλογισμοὺς μιᾶς ψευδοφιλοσοφίας τῆς καρδίας. Προκαλεῖ ὅμως κατάπληξιν ἢ ἀφέλεια ἑνὸς ἀνθρώπου, ὁ ὁποῖος μὲ τόσην εὐκολίαν θέτει ἑαυτὸν ἔκτος τῆς ἱστορίας, ὁ ὁποῖος ἀποποιεῖται μὲ τόσην ἑλαφρότητα τὴν ἐκκλησιαστικὴν κληρονομίαν. Τόση ἀφέλεια καὶ τόση ἀδιαφορία εἶναι ἀπόδειξις ὅτι ἔχει χάσει κανεὶς τελείως τὰς ρίζας του, ὅτι ἔχει λησμονήσῃ ἐντελῶς τὸ γένος καὶ τὴν καταγωγὴν του. Ἡ ρωσικὴ θεολογία δὲν ὑπέφερεν ἀπὸ καμμίαν «ἑλληνικὴν καταπίεσιν»· τούναντίον ὑπέφερε, διότι ἀφρόνως καὶ ἑλαφρῶς τῇ καρδίᾳ διέκοψε τὴν συνέχειαν πού τὴν συνέδεε μὲ τὴν παράδοσιν τῆς χριστιανικῆς Ἑλλάδος καὶ τοῦ ὀρθοδόξου Βυζαντίου. Τὸ γεγονός ὅτι ἐξῆλθεν ἀπὸ αὐτὴν τὴν συνέχειαν, ὅτι ἔπαυσε νὰ

εἶναι διάδοχος τῆς χριστιανικῆς ἀρχαιότητος καὶ τῶν ἁγίων Πατέρων ὑπῆρξε τὸ «μαγικὸν βότανον» μὲ τὸ ὁποῖον κατέστησε μοιραίως καὶ μονίμως στείραν τὴν ρωσικὴν ψυχὴν: Διότι ἡ δημιουργία εἶναι ἀδύνατος χωρὶς τὰς ζωντανὰς παραδόσεις· ἡ αὔξησις εἶναι ἀδύνατος χωρὶς θεμέλια, πηγὰς καὶ ρίζας. Ἡ ἄρνησις τῆς «ἑλληνικῆς κληρονομίας» ἰσοδυναμεῖ, ἐν τελευταίᾳ ἀναλύσει, μὲ πνευματικὴν καὶ ἐκκλησιαστικὴν αὐτοκτονίαν.

*

Εἰς τὴν σφαῖραν τῆς μιμήσεως ἡ ρωσικὴ θεολογία διήλθεν ἀπὸ ὅλας τὰς φάσεις τῆς θρησκευτικῆς ἱστορίας τῆς συγχρόνου Εὐρώπης. Ἡ θεολογία τῆς Συνόδου τοῦ Τριδέντου, ἡ περίοδος τοῦ μπαρόκ, ὁ προτεσταντικὸς σχολαστικισμὸς καὶ ἡ προτεσταντικὴ ὀρθοδοξία, ὁ πιετισμὸς καὶ ὁ τεκτονισμὸς, ὁ γερμανικὸς ἰδεαλισμὸς καὶ ρωμαντισμὸς, τὰ χριστιανοκοινωνικὰ κινήματα τὰ ἐμπνευσμένα ἀπὸ τὴν Γαλλικὴν Ἐπανάστασιν, ἡ ἀποσύνθεσις τῆς ἐγγελιανῆς σχολῆς, ἡ νέα κριτικὴ καὶ ἱστορικὴ ἐπιστήμη, ἡ Τυβίγγη καὶ ὁ Ritschl, ὁ νεορρωμαντισμὸς καὶ ὁ συμβολισμὸς, ὅλα αὐτὰ εἶχαν, εἰς τὴν ἐποχὴν των, ὁπαδοὺς καὶ μιμητὰς μεταξὺ τῶν ἐκπροσώπων τοῦ ρωσικοῦ ἐκκλησιαστικοῦ πολιτισμοῦ. Ἄλλ' ἡ ἐξάρτησις καὶ ἡ μίμησις δὲν εἶναι ἀκόμη συνάντησις. Ἡ τελευταία πραγματοποιεῖται μόνον μέσα εἰς τὴν ἑλευθερίαν καὶ τὴν ἰσότητά τῆς ἀγάπης. Δὲν ἀρκεῖ νὰ ἐπαναλαμβάνῃ κανεὶς τὰς ἐτοιμοὺς ἀπαντήσεις τῆς Δύσεως· χρειάζεται ἀκόμη νὰ τὰς ἀναλύσῃ καὶ νὰ τὰς καταστήσῃ ἀντικείμενον προσωπικῆς πείρας, νὰ κάμῃ ἰδικὴν του ὄλην τὴν περίπλοκον καὶ δραματικὴν προβληματικὴν τῆς δυτικῆς θρησκευτικῆς σκέψεως, νὰ ἀκολουθήσῃ

καὶ νὰ ἐρμηνεύσῃ τὸν δρόμον ποὺ διέτρεξεν ἡ σκέψις αὐτὴ μετὰ τὸ Σχίσμα. Ὁ μόνος τρόπος διὰ νὰ εἰσέλθῃ κανεὶς εἰς μίαν ζωὴν ποὺ συνεχῶς δημιουργεῖται καὶ συνεχῶς ἐξελίσσεται εἶναι νὰ λάβῃ ἄμεσον πείραν τῶν προβλημάτων της, νὰ τὰ αἰσθανθῇ καὶ νὰ τὰ δοκιμάσῃ ὡς ἰδικὰ του προβλήματα, νὰ τὰ ζήσῃ ὡς προσωπικὴν ἀναζήτησιν καὶ προσωπικὴν ἀνησυχίαν. Ἡ ὀρθόδοξος θεολογία δὲν θὰ ἤμπορέσῃ νὰ ἀνακτήσῃ τὴν ἀνεξαρτησίαν της ἐν σχέσει πρὸς τὰς δυτικὰς ἐπιδράσεις παρὰ μόνον ἐὰν ἐπανέλθῃ εἰς τὰς πατερικὰς της πηγὰς καὶ τὰ πατερικὰ της θεμέλια. Ἄλλ' αὐτὸ δὲν σημαίνει ὅτι πρέπει νὰ ἀρνηθῇ τὴν ἐποχὴν της, νὰ ἐξέλθῃ ἀπὸ τὴν ἱστορίαν, νὰ ἐγκαταλείψῃ τὸ πεδίον τῆς μάχης. Ὅχι μόνον πρέπει νὰ διαφυλάξῃ τὴν πείραν τῶν Πατέρων, ἀλλὰ πρέπει ἀκόμη νὰ τὴν ἀναπτύξῃ (ἀφοῦ, ἐννοεῖται, προηγουμένως τὴν κατακτῆσῃ) καὶ νὰ τὴν χρησιμοποιήσῃ, διὰ νὰ κάμῃ ἐξ αὐτῆς καὶ δι' αὐτῆς ἔργον ζωῆς. Ἡ ἀνεξαρτησία ἀπὸ τὴν ἑτερόδοξον Δύσιν δὲν πρέπει νὰ ἐκφυλισθῇ εἰς ἀποξένωσιν. Ἡ διακοπὴ τῶν σχέσεων μὲ τὴν Δύσιν δὲν σημαίνει ἀπελευθέρωσιν. Ἡ ὀρθόδοξος σκέψις πρέπει νὰ γνωρίσῃ καὶ νὰ δοκιμάσῃ εἰς τὴν σάρκα της τὰς δυτικὰς δυσκολίας καὶ τοὺς δυτικούς πειρασμούς· δὲν ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ τὰ ἀγνοήσῃ καὶ νὰ τὰ ἀντιπαρέλθῃ. Ἔργον της εἶναι νὰ ἀναλάβῃ καὶ νὰ μεταμορφώσῃ μέσα εἰς τὴν κάμινον τοῦ δημιουργικοῦ στοχασμοῦ ὅλην τὴν πείραν, ὅλον τὸ ἄγχος καὶ τὰς ἀμφιβολίας τῆς Δύσεως, νὰ ἐπωμισθῇ ὅλην ἐκείνην τὴν «εὐρωπαϊκὴν ἀγωνίαν» (ὅπως ἔγραφεν ὁ Ντοστογιέφσκη) ποὺ συνεσωρεύθη κατὰ τὴν διάρκειαν μακρῶν αἰώνων δημιουργικῆς ἱστορίας. Μόνον διὰ μιᾶς τοιαύτης προσπάθειας κατανοή-

σεως, διὰ μιᾶς τοιαύτης «συμπαθείας» ἐκ μέρους τῶν Ὀρθοδόξων θὰ ἦτο δυνατὸν ὁ διηρημένος χριστιανικός κόσμος νὰ ἐπανεύρῃ τὴν ἐνότητά του, νὰ ἴδῃ τοὺς διεσκορπισμένους ἀδελφούς νὰ συνάγονται καὶ πάλιν εἰς ἓν, νὰ ἀλληλοαναγνωρίζωνται καὶ νὰ ἀλληλοκατανοοῦνται. Δὲν ἀρκεῖ ἀπλῶς ἡ ἀπόκρουσις καὶ ἀπόρριψις τῶν λανθασμένων ἀποφάσεων καὶ τῶν ἐσφαλμένων λύσεων τῆς Δύσεως· χρειάζεται πρὸ πάντων ἡ ὑπερνίκησις των διὰ μιᾶς νέας δημιουργικῆς ἐνεργείας. Μία τοιαύτη θετικὴ στάσις θὰ ἀποτελέσῃ, διὰ τὴν ὀρθόδοξον σκέψιν, τὸ καλύτερον ἀντίδοτον κατὰ τῶν ἀγνώστων ἢ κρυφῶν δηλητηρίων ποὺ τὴν δηλητηριάζουν σήμερον. Ἀποστολὴ τῆς σκέψεως αὐτῆς εἶναι νὰ ἀπαντήσῃ εἰς τὰ ἑτερόδοξα ἐρωτήματα ἀπὸ τὰ βάθη τῆς καθολικῆς καὶ συνεχοῦς της πείρας· καὶ νὰ ἀντιτάξῃ εἰς τὴν δυτικὴν ἑτεροδοξίαν ὄχι τόσον μίαν ἀρνητικὴν διαμαρτυρίαν, ὅσον μίαν θετικὴν μαρτυρίαν, τὴν ἀλήθειαν καὶ τὸ πλήρωμα τῆς Ὀρθοδοξίας.

Οἱ Ρῶσοι ἠσχολήθησαν πολὺ μὲ τὸ νόημα τῆς εὐρωπαϊκῆς ἐξελίξεως. Πολλοὶ ἐξ αὐτῶν εὔρον εἰς τὴν Εὐρώπην μίαν πραγματικὴν «δευτέραν πατρίδα». Θὰ ἤμπορούσε ὅμως κανεὶς νὰ ἰσχυρισθῇ ὅτι γνωρίζουν πραγματικῶς τὴν Δύσιν; Εἰς τὰ σχήματα, μὲ τὰ ὁποῖα συνήθως περιγράφουν τὴν πορείαν τῆς Δύσεως, ὑπάρχει περισσότερο ἀυθαίρετος διαλεκτικὴ παρὰ ὀρθὴ θεώρησις τῶν πραγμάτων. Ἡ εἰκὼν μιᾶς παρανοημένης Εὐρώπης ἢ μιᾶς Εὐρώπης ὅπως αὐτοὶ θὰ ἤθελαν νὰ εἶναι τοὺς ἀποκρύπτει συχνὰ τὴν ἀληθινήν. Ἡ ψυχὴ τῆς Δύσεως ἀπεκαλύφθη κυρίως διὰ τῆς Τέχνης, ἰδίως ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ περασμένου αἰῶνος, ὅταν ἀνενώθη ἡ εὐρωπαϊκὴ αἰσθητικὴ. Ἡ καρδιά

είχε συγκινηθῆ καὶ εἶχε κερδήσει εἰς εὐαισθησίαν. Ἄλλ' ἢ αἰσθητικὴ *Einfühlung* δὲν ὀδηγεῖ ποτὲ εἰς τὴν οὐσίαν τῶν πραγμάτων· ἐμποδίζει μᾶλλον τὸν παρατηρητὴν νὰ ἀντιληφθῆ ὅλην τὴν ὀξύτητα τοῦ θρησκευτικοῦ πόνου καὶ τῆς θρησκευτικῆς ἀνησυχίας. Ὁ «αἰσθητισμὸς» δὲν εἶναι κατὰ κανόνα στάσις ἀρκετὰ δημιουργική· ἱκανοποιεῖται πολὺ ταχέως μὲ μίαν ἀπρακτον ἐνατένισιν καὶ θεωρίαν. Ἐκεῖνοι ποὺ κατενόησαν, περισσότερον καὶ ταχύτερον ἀπὸ οἰονδήποτε ἄλλον, τὴν Δύσιν, τὴν χριστιανικὴν ἀνησυχίαν καὶ τὸν χριστιανικὸν πόνον τῆς ἡσαν οἱ Σλανόφιλοι, ἀπὸ τοῦ Γκόγκολ μέχρι τοῦ Ντοστογιέφσκη. Ὁ Σολόβιεφ ἐπλησίασε πολὺ ὀλιγώτερον τὴν Εὐρώπην, τὰς ἀσυναρτησίας καὶ τὰς ἀντιφάσεις τῆς. Ἦτο ὑπερβολικὰ ἀπησχολημένος μὲ τὴν «χριστιανικὴν πολιτικὴν» του. Κατ' οὐσίαν, ἐκτὸς τοῦ οὐλτραμοντανισμοῦ καὶ τοῦ γερμανικοῦ ἰδεαλισμοῦ, ἐλάχιστα πράγματα ἐγνώριζε διὰ τὴν Δύσιν. (Θὰ ἔπρεπε ἴσως νὰ προσθήσῃ κανεὶς ὅτι ἐγνώριζεν ἐπίσης τὸν Fourier, τὸν Swedenborg, τοὺς πνευματιστάς, καὶ ἀπὸ τοὺς παλαιούς διδασκάλους τὸν Dante.) Ὁ Σολόβιεφ ἐπίστευε πάρα πολὺ εἰς τὴν στερεότητα τῆς Δύσεως καὶ δὲν διέκρινε καθόλου τὴν ρωμαντικὴν δίψαν, τὴν μεταφυσικὴν ἀγωνίαν, ποὺ βασανίζουσι τὴν ψυχὴν τῶν δυτικῶν ἀνθρώπων· δὲν τὰ ἀντελήφθη παρὰ μόνον εἰς τὸ τέλος τῆς ζωῆς του. Τὰ σχήματα καὶ αἱ κατηγορίαι τῶν «παλαιῶν» Σλανοφίλων ἦσαν ἐπίσης ὑπὲρ τὸ δέον ξηρά. Ἐν τούτοις οἱ «παλαιοὶ» Σλανόφιλοι εἶχαν ἕνα αἶδος ἐσωτερικῆς συγγενείας μὲ τὰ βαθύτερα καὶ μυστικώτερα θέματα τῆς Δύσεως. Ἀκόμη περισσότερον εἶχαν συνείδησιν τῆς χριστιανικῆς συγγενείας καὶ τῆς χριστιανικῆς εὐθύνης· εἶχαν τὸ αἶσθημα τῆς ἀδελφικῆς

συμπαθείας, τὴν συναίσθησιν ἢ μᾶλλον τὸ προαίσθημα τῆς ὀρθοδόξου ἀποστολῆς εἰς τὴν Εὐρώπην. Ὁ Σολόβιεφ ἐνδιεφέρετο περισσότερον διὰ τὴν ἐθνικὴν ἀποστολήν, διὰ τὸν θεοκρατικὸν ρόλον τῆς ρωσικῆς αὐτοκρατορίας, παρὰ διὰ τὴν Ὁρθοδοξίαν. Οἱ «παλαιοὶ» Σλανόφιλοι ἀνεκάλυπταν τὰ ρωσικὰ προβλήματα διὰ μέσου τῶν εὐρωπαϊκῶν ἀπαιτήσεων, διὰ μέσου τῶν ἀλύτων καὶ μὴ δυναμένων νὰ λυθοῦν προβλημάτων ποὺ ἔθετε τὸ ἕτερον ἡμισυ τοῦ κατὰ βάθος ἀδιαιρέτου χριστιανικοῦ κόσμου. Αὐτὸ τὸ αἶσθημα τῆς χριστιανικῆς ἀλληλεγγύης καὶ τῆς ἀδελφικῆς εὐθύνης ἀποτελεῖ ἀναμφιβόλως τὴν ὑψηλὴν ἀρετὴν καὶ τὴν μεγάλην ἠθικὴν δύναμιν τῶν πρώτων Σλανοφίλων.

Ἡ Ὁρθοδοξία ἔχει ὡς ἀποστολήν νὰ εἶναι μ ἄ ρ τ υ ς, νὰ «μαρτυρῆ τῇ Ἀληθείᾳ». Σήμερον, περισσότερον ἀπὸ ὅποτεδήποτε ἄλλοτε, ἡ χριστιανικὴ Δύσις ἴσταται ἐνώπιον ἀνοικτῶν δρόμων, ὡς μία ζῶσα ἐρώτησις ἀπευθυνομένη πρὸς τὸν ὀρθόδοξον κόσμον. Αὐτὸ εἶναι τὸ πραγματικὸν νόημα τοῦ φαινομένου ποὺ ὀνομάζεται συνήθως οἰκουμενικὴ κίνησις. Ἀποστολὴ τῆς ὀρθοδόξου θεολογίας εἶναι νὰ ἀποδείξῃ ὅτι ὁ μόνος τρόπος διὰ νὰ εὕρῃ ἱκανοποιητικὴν ἀπάντησιν ἢ οἰκουμενικὴ αὐτῇ ἐρώτησις συνίσταται εἰς τὴν πραγματοποίησιν καὶ ὀλοκλήρωσιν τῆς Ἐκκλησίας μέσα εἰς τὸ πλήρωμα τῆς καθολικῆς παραδόσεως, τῆς ἀμιγούς καὶ ἀθίκτου, ἀλλὰ καὶ διαρκῶς ἀνανεουμένης καὶ διαρκῶς αὐξανομένης. Ἄς μοῦ ἐπιτραπῆ νὰ ἐπαναλάβω καὶ πάλιν ὅτι ὁ μόνος τρόπος διὰ νὰ ἐπιστρέψωμεν εἰς τὸ πλήρωμα τῆς ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς εἶναι ἡ κ ρ ί σ ι ς. Ἡ ὁδὸς τῆς χριστιανικῆς ἀναστηλώσεως καὶ ἀποκαταστάσεως εἶναι κ ρ ι τ ι -

κή και ὄχι εἰρηνική. Ἡ παλαιὰ ὀρθόδοξος «πολεμική» θεολογία ἔχει χάσει πρὸ πολλοῦ κάθε οὐσιαστικὴν σχέσιν μετὰ τὴν πραγματικότητα. Δὲν εἶναι παρὰ ἓνας ὀρθόδοξος «σχολαστικισμός», οἰκοδομημένος κατὰ μέγιστον μέρος μετὰ τὴν βοήθειαν τῶν ἰδίων ἐκείνων δυτικῶν «ἐγχειριδίων», τὰ ὁποῖα προσπαθεῖ νὰ ἀντικρούσῃ. Ἡ νέα ὀρθόδοξος ἀντιρρητική θεολογία πρέπει νὰ εἶναι μία ἱστοριοσοφικὴ ἐρμηνεία τῆς θρησκευτικῆς τραγωδίας τῆς Δύσεως. Αὐτὸ φυσικὰ προϋποθέτει ὅτι ἡ ὀρθόδοξος θεολογία θὰ ἔχη γνωρίσει καὶ αἰσθανθῆ ὅλην αὐτὴν τὴν τραγωδίαν, ὅτι θὰ τὴν ἔχη καταστήσει ἰδικήν της, ὅτι θὰ εἶναι εἰς θέσιν νὰ ἀποδείξῃ ἐμπράκτως ὅτι ἡ μόνη δυνατὴ κἀθαρσίς της εὐρίσκεται εἰς τὸ πλήρωμα τῆς ἐκκλησιαστικῆς πείρας, εἰς τὸ πλήρωμα τῆς παραδόσεως τῶν ὁσίων καὶ θεοφόρων Πατέρων. Εἰς τὴν νέαν αὐτὴν ὀρθόδοξον σύνθεσιν ἡ μακραίων πείρα τῆς Δύσεως πρέπει νὰ ληφθῆ σοβαρῶς ὑπ' ὄψιν καὶ νὰ μελετηθῆ μετὰ περισσοτέραν προσοχὴν καὶ συμπάθειαν ἀπὸ ὅ,τι ἔγινε μέχρι σήμερον. Μὲ αὐτὸ δὲν ἐννοῶ ὅτι πρέπει νὰ δανεισθῶμεν τοὺς ρωμαϊκοὺς τρόπους τοῦ σκέπτεσθαι, νὰ γίνωμεν μιμηταὶ καὶ ἀντιγραφεῖς τῆς ρωμαϊκῆς θεολογίας. Ἐκεῖνο ποῦ ἐννοῶ εἶναι ὅτι θὰ εὐρωμεν ἀσφαλεστέραν καὶ πλουσιωτέραν πηγὴν δημιουργικῶν ἐμπνεύσεων εἰς τὰ μεγάλα συστήματα τῆς σχολαστικῆς ἀκμῆς, εἰς τὰ βιώματα τῶν μεγάλων μυστικῶν τῆς Δύσεως, εἰς τὴν θεολογίαν τοῦ συγχρόνου Καθολικισμοῦ, παρὰ εἰς τὸν γερμανικὸν ἰδεαλισμὸν, τὴν προτεσταντικὴν κριτικὴν ἐπιστήμην ἢ τὴν σύγχρονον «διαλεκτικὴν θεολογίαν» τῶν Barth, Brunner καὶ τῶν λοιπῶν. Ἡ ἀναγέννησις τοῦ ὀρθοδόξου κόσμου διὰ

μιάς τοιαύτης δημιουργικῆς ἐνεργείας εἶναι ἡ ἀναγκαία προϋπόθεσις τῆς λύσεως τοῦ «οἰκουμηνικοῦ προβλήματος».

Ἡ συνάντησις μετὰ τὴν Δύσιν ἔχει καὶ μίαν ἄλλην πλευράν. Κατὰ τὸν Μεσαίωνα ἡ Δύσις ἐδημιούργησε μίαν θεολογικὴν παράδοσιν ἐξαιρετικῶς περίπλοκον καὶ ἐξαιρετικῶς ἔντονον, γεμάτην ζωὴν, σοφίαν, πολιτισμὸν, ἀναζήτησιν, δράσιν καὶ διαμάχας. Ἡ ἐνότις τῆς παραδόσεως αὐτῆς διτηρήθη, μέχρι ἐνὸς σημείου τοῦλάχιστον, ἀκόμη καὶ κατὰ τὴν περίοδον τῶν ὀξυτέρων ἐρίδων τῆς Μεταρρυθμίσεως. Δὲν ἐχάθη τελείως οὔτε καὶ κατὰ τὰς σκοτεινότερας στιγμὰς τοῦ Αἰῶνος τῶν Φώτων. Ὑπὸ μίαν ἐννοιαν, ἡ δυτικὴ θεολογικὴ παράδοσις παραμένει ἐνιαία, συνηνωμένη ἀπὸ ἓνα αἶσθημα κοινῆς εὐθύνης διὰ τὰ λάθη καὶ τὰς ἀσθενείας ποῦ ὑπάρχουν καὶ εἰς τὰς δύο πλευράς, τὴν ρωμαϊκὴν καὶ τὴν προτεσταντικὴν. Δυστυχῶς ἢ εὐτυχῶς ὑπὸ τὴν αἰγίδα αὐτῆς τῆς παραδόσεως ἐγεννήθη καὶ ἡ ρωσικὴ θεολογία, τόσον εἰς ὅ,τι ἀφορᾷ τὴν μέθοδον, ὅσον καὶ εἰς ὅ,τι ἀφορᾷ τὸ περιεχόμενον της. Καὶ ἡ οὐσία τοῦ ζητήματος δὲν εἶναι πῶς θὰ τὴν ἐγκαταλείψωμεν καὶ πῶς θὰ ἀπομονωθῶμεν ἀπὸ αὐτῆν, ἀλλὰ πῶς θὰ συμμετάσχωμεν εἰς αὐτὴν μετὰ ἐλευθερίαν, μετὰ ὑπευθυνότητα, μετὰ ἐπίγνωσιν, ὑπὸ τὸ φῶς τῆς ἡμέρας. Ὁ ὀρθόδοξος θεολόγος δὲν ἔχει τὸ δικαίωμα οὔτε ἄλλωστε τολμᾷ νὰ ἀποσπασθῆ ἀπὸ τὸ παγκόσμιον αὐτὸ ρεῦμα τῶν θεολογικῶν ἀναζητήσεων. Ὅπως ἦλθαν τὰ πράγματα, μετὰ τὴν πτώσιν τοῦ Βυζαντίου, μόνη ἡ Δύσις ἐξηκολούθησε νὰ ἐργάζεται θεολογικῶς. Τὸ θεολογικὸν ἔργον, ἀπὸ τὴν φύσιν του, εἶναι ζήτημα οἰκου-

μενικόν, καθολικόν· ἀποτελεῖ κοινήν ὑπόθεσιν ὅλου τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου. Τὸ δυστύχημα εἶναι ὅτι συχνὰ ἡ λύσις τῶν προβλημάτων ποῦ μοιραίως θέτει ἀνεζητήθη εἰς τὸ σχίσμα καὶ τὴν διαίρεσιν. Ἄλλ' ἐδῶ ἀκριβῶς ἔγκειται τὸ θεμελιῶδες παράδοξον τοῦ νεωτέρου χριστιανικοῦ πολιτισμοῦ. Κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους ἡ Δύσις ἐργάζεται, ἐνῶ ἡ Ἄνατολις σιωπᾷ ἢ μᾶλλον—καὶ αὐτὸ εἶναι ὁμολογουμένως τὸ κακόν—ἀπλῶς ἐπαναλαμβάνει τὰς τελευταίας λέξεις τῶν φράσεων τῆς Δύσεως, χωρὶς νὰ τὰς ὑποβάλλῃ εἰς σοβαρὰν ἐξέτασιν καὶ κρίσιν. Ὁ ὀρθόδοξος θεολόγος ἐξαρτᾶται σήμερον πάρα πολὺ διὰ τὴν ἐργασίαν του ἀπὸ τὴν δυτικὴν βοήθειαν. Δανεῖζεται τὰς πηγὰς του ἀπὸ τὴν Δύσιν, διαβάζει τοὺς Πατέρας καὶ τὰς Πράξεις τῶν Συνόδων εἰς τὰς ἐκδόσεις τῶν δυτικῶν (συχνὰ εἰς ἐγχειρίδια ἢ λεξικά, ὅπου παρατίθενται ἀποσπασματικῶς, (*exempli gratia*, παραδείγματος χάριν), διδάσκει τὴν τέχνην καὶ τὴν μέθοδον τῆς χρήσεως τῶν πηγῶν εἰς δυτικὰ πανεπιστήμια καὶ δυτικὰ σχολεῖα. Ἐὰν γνωρίζωμεν τὴν ἱστορίαν τῆς Ἐκκλησίας μας, αὐτὸ τὸ ὀφείλομεν κυρίως εἰς τοὺς μόχθους καὶ τὰς προσπάθειάς πολυαριθμῶν γενεῶν δυτικῶν ἐπιστημόνων καὶ ἐρευνητῶν. Τὸ ὅτι ἡ συνειδησις τῆς Δύσεως παραμένει συνεχῶς ἐν ἐργηγόρσει ἐνώπιον τῆς ἐκκλησιαστικῆς πραγματικότητος τῆς ἱστορίας, τὸ ὅτι υἱοθετεῖ ἀπέναντί της στάσιν ὑπεύθυνον καὶ ἀποφασιστικὴν, τὸ ὅτι δὲν παύει νὰ σκέπτεται καὶ νὰ στοχάζεται ἐπὶ τῶν χριστιανικῶν πηγῶν, αὐτὸ εἶναι ἤδη πολὺ σπουδαῖον. Ἡ δυτικὴ σκέψις ἐξακολουθεῖ νὰ ζῆ διὰ τῆς ἱστορίας εἰς τὸ κοινὸν ἐκκλησιαστικὸν παρελθόν, συμπληρώνουσα οὕτως εἶπεῖν τὰς ἀδυναμίας τῆς μυστικῆς μνήμης της μετὰ τὴν ζωηρότητα τῶν

ἱστορικῶν ἀναμνήσεών της. Τίθεται ὅμως τὸ ἐρώτημα: τί ἔμπορεῖ καὶ τί ὀφείλει νὰ εἰσφέρει ὁ ὀρθόδοξος θεολόγος εἰς αὐτὸν τὸν κόσμον τῶν ἐρευνῶν καὶ τῶν ἀναζητήσεων; Ἐμπορεῖ καὶ ὀφείλει νὰ εἰσφέρει κατὰ τὸ ὄντως πολύτιμον· ἔμπορεῖ καὶ ὀφείλει νὰ εἰσφέρει τὴν μαρτυρίαν του, τὴν μαρτυρίαν τῆς μυστικῆς μνήμης τῆς Ἐκκλησίας· ἔμπορεῖ καὶ ὀφείλει νὰ ἐργασθῆ ὥστε, παραλλήλως πρὸς τὸ ρεῦμα τῆς ἱστορικῆς ἐρεύνης, νὰ ρεῦσῃ καὶ τὸ ρεῦμα τῶν μυστικῶν ἀναμνήσεων. Ἡ ὀρθόδοξος αὐτῆ συμβολή, ἐκ πρώτης ὄψεως, φαίνεται ταπεινὴ καὶ εὐκολος· εἰς τὴν πραγματικότητα εἶναι ἀναγκαῖα καὶ πολύτιμος. Διότι μόνον ἡ μυστικὴ μνήμη τῆς Ἐκκλησίας εἶναι δυνατὸν νὰ ζωοποιήσῃ ἐπαρκῶς τὴν σιωπηλὴν μαρτυρίαν τῶν κειμένων.

*

Ἔργον τοῦ ἱστορικοῦ δὲν εἶναι νὰ προφητεύῃ· ἔργον τοῦ ἱστορικοῦ εἶναι νὰ συλλαμβάνῃ τὸν ρυθμὸν καὶ τὸ νόημα τῶν γεγονότων. Ἄλλὰ τὰ ἴδια τὰ γεγονότα εἶναι ἐνίοτε προφητικά. Καὶ ὁ ἱστορικὸς ἀναγκάζεται τότε νὰ ἐκτελέσῃ, μέσα εἰς τὴν περίπλοκον ἀκολουθίαν των, χρέη προφήτου. Μία νέα φάσις τῆς ἱστορίας τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου ἤρχισε προσφάτως. Ποῖος ἔμπορεῖ ἀκόμη νὰ ἀμφιβόλλῃ περὶ αὐτοῦ; Τὴν νέαν αὐτὴν φάσιν θὰ ἔμποροῦσε κανεὶς νὰ χαρακτηρίσῃ ὡς ἀποκαλυπτικὴν. Ὅχι ὑπὸ τὴν ἐννοίαν ὅτι περικλείει ἄγνωστα καὶ σκοτεινὰ μυστικά, τὰ ὁποῖα καλούμεθα νὰ ἀποκρυπτογραφήσωμεν μετὰ τὸ λυσιπικρὸν θέμα, τὸ βασικὸν θέμα τοῦ βιβλίου τῆς Ἀποκαλύψεως, προβάλλει μετὰ κάθε δυνατὴν σα-

φήνειαν διὰ μέσου τῆς ἐξελίξεως τῶν συγχρόνων γεγονότων. Εἶναι ἡ πρώτη φορά εἰς τὴν ἱστορίαν, κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ ἀνταρσία κατὰ τοῦ Θεοῦ ἐκρήγνυται μὲ τόσην βίαν. Ὁλόκληρος ἡ Ρωσία τρέφεται μὲ τὸ ἀντιθεϊκὸν αὐτὸ πῦρ, μὲ τὸ ἐωσφορικὸν αὐτὸ μένος. Ἡ μία γενεὰ μετὰ τὴν ἄλλην παρασύρεται ἀπὸ τὸν θανάσιμον αὐτὸν πειρασμόν. Δὲν ὑπάρχει πλέον τίποτε τὸ οὐδέτερον εἰς τὸν κόσμον· ἀκόμη καὶ τὰ πλέον κοινά, τὰ πλέον καθημερινά, τὰ πλέον τετριμμένα πράγματα ἔχουν γίνει ἀντικείμενον διαμάχης μεταξὺ Χριστοῦ καὶ Ἀντιχρίστου. Τὰ πάντα συζητοῦνται, ἀμφισβητοῦνται, ξεσχίζονται· καὶ πρέπει κανεὶς, κάθε στιγμήν, νὰ τὰ διαμφισβητῇ ἀπὸ τὰς χεῖρας τοῦ Ἀντιχρίστου. Διότι ὁ τελευταῖος ἐγείρει ἀξιώσεις ἐπὶ τῶν πάντων, προσπαθεῖ νὰ θέσῃ τὴν βδελυρὰν σφραγίδα του ἐπὶ παντός πράγματος· καὶ ἐξ ἀφορμῆς παντός πράγματος μᾶς θέτει ἐνώπιον τοῦ διλήμματος: πίστις ἢ ἀπιστία; Αὐτὸ τὸ ἢ ἔχει καταστήσει πλέον πύρινον, φλόγινον. «Ὁ μὴ ὦν μετ' ἐμοῦ κατ' ἐμοῦ ἔστιν». Ἡ Ρωσικὴ Ἐπανάστασις ἀπεκάλυψε, σχετικῶς μὲ τὴν ρωσικὴν ψυχὴν, μίαν σκληρὰν καὶ τρομερὰν ἀλήθειαν· ἐφάνέρωσεν ὅλην τὴν ἄβυσσον τῆς ἀπιστίας καὶ τῆς μακρᾶς ἀρνήσεώς της, τῆς διαβολικῆς κατοχῆς καὶ τῆς ἀμαρτωλῆς ἀποσυνθέσεώς της. Ἡ ρωσικὴ ψυχὴ ἀπεδείχθη δηλητηριασμένη, ἀναστατωμένη, καταξέσχισμένη. Γοητευμένη καὶ κατεχομένη ἀπὸ τὸν Διάβολον, θελγομένη ἀπὸ τὰς ἀμφιβολίας καὶ τὰς αὐταπάτας της, ἡ ψυχὴ αὐτὴ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ θεραπευθῇ καὶ νὰ ἀνακτήσῃ τὴν πνευματικὴν δυνάμιν της παρὰ μόνον διὰ μιᾶς ὑπερανθρώπου προσπαθείας κατηγήσεως, δι' ἑνὸς γιγαντιαίου ἔργου φωτισμοῦ της μὲ τὸ φῶς τοῦ χριστιανικοῦ λόγου, τοῦ λό-

γου τῆς εἰλικρινείας καὶ τῆς ἀληθείας, τοῦ λόγου τοῦ Πνεύματος καὶ τῆς Δυνάμεως. Ἡ στιγμή φθάνει—ἡ μᾶλλον ἔχει ἤδη φθάσει—κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ ἀγὼν διὰ τὰς ψυχὰς τῶν ἀνθρώπων θὰ διεξάγεται «ἐν ταῖς πλατείαις». Εἶναι ἡ στιγμή κατὰ τὴν ὁποίαν κάθε ζήτημα γνώσεως καὶ ζωῆς πρέπει νὰ ἔχῃ καί, ἐὰν δὲν ἔχῃ, νὰ λάβῃ τὴν χριστιανικὴν του ἀπάντησιν, νὰ ἐνταχθῇ μέσα εἰς τὴν σύνθεσιν καὶ τὸ πλήρωμα τῆς χριστιανικῆς ὁμολογίας. Εἶναι ἡ στιγμή κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ θεολογία παύει νὰ εἶναι «ἰδιωτικὴ ὑπόθεσις», ζήτημα διὰ τὸ ὁποῖον ὁ καθεὶς εἶναι ἐλεύθερος νὰ ἐνδιαφέρεται ἢ νὰ ἀδιαφορῇ ἀναλόγως τῶν ἱκανοτήτων, τῶν κλίσεων καὶ τῶν διαθέσεων του. Κατὰ τὴν ὥραν αὐτὴν τοῦ πειρασμοῦ καὶ τῆς κρίσεως ἡ θεολογία γίνεται πάλιν κοινὴ ὑπόθεσις, δημόσιον ἔργον, μία γενικὴ καὶ καθολικὴ ἱεραποστολή. Ὅλοι ἔχουν καθῆκον νὰ λάβουν τὰ ὄπλα. Ζῶμεν εἰς ἡμέρας κατὰ τὰς ὁποίας ἡ θεολογικὴ σιωπὴ, ἡ ἀμηχανία, ἡ ἀβεβαιότης, ἡ ἔλλειψις συνοχῆς καὶ διαρθρώσεως εἰς τὴν μαρτυρίαν ἰσοδυναμοῦν μὲ προδοσίαν, μὲ φυγὴν ἐνώπιον τοῦ ἐχθροῦ. Ἡ σιωπὴ ἡμπορεῖ νὰ προκαλέσῃ σύγχυσιν καὶ ταραχὴν, ἀκριβῶς ὅπως καὶ μία ἐσπευσμένη ἢ ἀναποφάσιτος ἀπάντησις. Ἀκόμη περισσότερο, ἡ σιωπὴ ἡμπορεῖ νὰ ἀποδειχθῇ διὰ τὸν ἴδιον τὸν σιωπῶντα πτώσις καὶ δηλητήριο· ἡμπορεῖ νὰ γίνῃ συνενοχία, διότι δημιουργεῖ τὴν ἐντύπωσιν ὅτι ἡ πίστις εἶναι «ἓνα εὐθραυστον καὶ κάθε ἄλλο παρὰ ἀσφαλὲς πρᾶγμα».

Μία νέα θεολογικὴ ἐποχὴ ἔχει ἀρχίσει. Προορισμὸς τῆς γενεᾶς μας εἶναι νὰ κάμῃ ἔργον θεολογικόν. Πολλοὶ θὰ εὔρουν αὐτὴν τὴν γνώμην

53
 ὑπερβολικήν, αὐθαίρετον, αὐθάδη. Ἡ σύγχρονος ἐποχή—θὰ διαμαρτυρηθοῦν—εἶναι ἐποχή τοῦ «κοινωνικοῦ Χριστιανισμοῦ». Εἰς τὸν παραγμένον αἰῶνα μας καθήκον τοῦ Χριστιανισμοῦ εἶναι νὰ κάμη «ἔργον κοινωνικόν», νὰ δημιουργήσῃ πολιτισμόν, νὰ οἰκοδομήσῃ τὴν Νέαν Πολιτείαν. Ἐπιτρέπεται σήμερον—θὰ μᾶς ἐρωτήσουν—νὰ στρέφωμεν τὴν χριστιανικὴν συνείδησιν πρὸς τὰ θεωρητικὰ καὶ ἀφηρημένα προβλήματα τῆς θεολογίας καὶ νὰ τὴν ἀποσπώμεν ἀπὸ τὰ ἐπείγοντα κοινωνικὰ καὶ πρακτικὰ θέματα, πού θέτει ἐνώπιον ἡμῶν ἡ ἱστορία; Εἶναι νόμιμον νὰ ἐξασθενοῦμεν τὰς ζώσας καὶ μαχομένας χριστιανικὰς δυνάμεις μὲ προσκλήσεις διὰ στοχασμόν, θεωρητικὰς μελέτας καὶ αὐτοσυγκέντρωσιν; Τὸ νὰ ἀσχολῆται κανεὶς μὲ τὴν θεολογίαν εἰς τὰς ἡμέρας μας φαίνεται εἰς ὠρισμένους συγχρόνους μας προδοσία ἢ τοῦλάχιστον φυγομαχία. Τυφλοὶ ἢ μωροὶ ἄνθρωποι! Δὲν εἶναι ἀσφαλῶς ἡ στιγμή διὰ νὰ ἀδιαφορήσῃ κανεὶς διὰ τὸ «κοινωνικὸν πρόβλημα». Ὁ «ἐρυθρὸς ἀστήρ» τοῦ σοσιαλισμοῦ ἔχει ἤδη προβάλλει εἰς τὸ ἱστορικὸν στερέωμα. Τί εἶναι ὅμως τὸ «κοινωνικὸν πρόβλημα»; Δὲν εἶναι κατὰ βάθος πρόβλημα πνευματικόν, πρόβλημα συνειδήσεως καὶ σοφίας; Δὲν εἶναι ἡ κοινωνικὴ ἐπανάστασις κατὰ πρῶτον καὶ κύριον λόγον μία ἀποκάλυψις τοῦ ἠθικοῦ μηδενισμοῦ, τῆς ἠθικῆς καὶ ὄντολογικῆς ἀποδιοργανώσεως, πού βασανίζει ἄτομα καὶ κοινωνίας; Δὲν ὑπῆρξεν ἡ Ρωσικὴ Ἐπανάστασις πρὸ πάντων μία πνευματικὴ καταστροφή, μία κατάρρευσις ψυχῶν, μία ἀποχαλίνωσις τῶν ψυχικῶν παθῶν τοῦ ἀνθρώπου; Διὰ νὰ καταλάβωμεν κάτι ἀπὸ τὸ βαθύτερον νόημά της, δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ τὴν κρίνωμεν πρωτίστως μὲ κριτήρια πνευμα-

54
 τικά καὶ θεολογικά; Τὸ μέλλον τῆς Ρωσίας δὲν ἐξαρτᾶται τόσον ἀπὸ τὴν κοινωνικὴν τῆς διάρθρωσιν καὶ τὸν τεχνικὸν τῆς ἐξοπλισμόν, ὅσον ἀπὸ τὸ εἶδος τοῦ καίνοῦ ἀνθρώπου πού προσπαθεῖ νὰ δημιουργήσῃ ἐκεῖ ὁ κομμουνισμός, ἐνὸς ἀνθρώπου χωρὶς Θεόν, χωρὶς πίστιν, χωρὶς ἀγάπην. Ἡ τροπὴ καὶ ἡ ἐξέλιξις πού ἔλαβαν τὰ γεγονότα εἰς τὰς ἡμέρας μας θέτουν πλέον ὄχι τὸ πρόβλημα τῆς κοινωνίας, ἀλλὰ τὸ πρόβλημα τῆς πίστεως εἰς ὅλην τὴν ἀποκαλυπτικὴν ἀποφασιστικότητα καὶ σαφήνειάν του· φανερώνουν ὄχι πλέον τὰς ἀδυναμίας καὶ τὰς ἀθλιότητας τοῦ α ἢ τοῦ β κοινωνικοῦ συστήματος, ἀλλὰ τὴν τραγωδίαν ἐνὸς κόσμου ἀπὸ τὸν ὁποῖον ἀπουσιάζει ὁ Θεός, ἐνὸς κόσμου ὁ ὁποῖος ὄχι μόνον ἀρνεῖται τὸν Θεόν, ἀλλὰ τὸν πολεμεῖ μὲ ὅλα τὰ μέσα καὶ ὅλας τὰς δυνάμεις του. «Τὸ πνεῦμα καὶ ὄχι ἡ σὰρξ διαφθείρονται σήμερον· καὶ ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου δοκιμάζει τὴν ἀγωνίαν πού δὲν γνωρίζει ἐλπίδα» (Τιοῦτσεφ).

7
 55
 Ἀκριβῶς ἐπειδὴ ἔχομεν ἐμπλακὴ εἰς τὸν ἀποκαλυπτικὸν αὐτὸν ἀγῶνα, ὑποχρέωσίς μας εἶναι νὰ γίνωμεν καὶ πάλιν θεολόγοι, νὰ κάμωμεν καὶ πάλιν ἔργον θεολογικόν. Εἰς τὴν ἄθειον καὶ ἀντίθειον αὐτὴν στάσιν μὲ τὸν ὑπουλον καὶ διαπεραστικὸν χαρακτήρα ἔχομεν καθήκον νὰ ἀντιτάξωμεν μίαν ὑπεύθυνον καὶ συνειδητὴν ὁμολογίαν τῆς χριστιανικῆς πίστεως. Δὲν εἶναι πλέον δυνατὸν νὰ ὑπάρξῃ «οὐδετέρα» ἐπιστήμη τοῦ Χριστοῦ καὶ τοῦ Χριστιανισμοῦ. Μήπως ἄλλωστε ὑπῆρξε ποτέ; Ἡ ἀδιαφορία καὶ ἡ ἀποχὴ δὲν εἶναι «οὐδετερότης». Ἐν πάσῃ περιπτώσει ἡ ἀπιστος «γνώσις», πού εἴμεθα ὑποχρεωμένοι νὰ ἀντιμετωπίσωμεν σήμερον, δὲν εἶναι οὐδετέρα· εἶναι ἓνα

εἶδος ἀντιθεολογίας. Ὑπάρχει εἰς αὐτὴν πολὺ πάθος, ἐνίοτε τυφλόν, συχνὰ σκοτεινόν, πάντοτε μὲ μίαν δόσιν κακίας καὶ μνησικακίας. Ὑπάρχει ὁμως ἐπίσης εἰλικρινῆς ἀνησυχία, ὅπως ὑπάρχουν καὶ ἀπροσδόκητοι λάμπεις, αἱ ὁποῖαι ὄχι σπανίως μᾶς ἀποκαλύπτουν τὴν ἀλήθειαν, ἔστω καὶ κατὰ τρόπον ἀρητηκόν. Εἰς τοιαύτας περιπτώσεις ἔργον τῆς θεολογίας εἶναι ὄχι μόνον νὰ κρίνη, ἀλλὰ καὶ νὰ θεραπεύσῃ. Ἡ θεολογία ἔχει καθήκον νὰ διεισδύσῃ εἰς αὐτὸν τὸν κόσμον τῆς ἀμφιβολίας, τῆς πλάνης, τοῦ ψεύδους, τῆς αὐταπάτης, διὰ νὰ ἀπαντήσῃ τόσον εἰς τὰς κατηγορίας του, ὅσον καὶ εἰς τὰς ἀμφιβολίας καὶ τὰς ἀπορίας του. Πρέπει ὁμως νὰ εἰσέλθῃ εἰς αὐτὸν τὸν τρανταγμένον κόσμον μὲ τὸ σημεῖον τοῦ Σταυροῦ εἰς τὴν καρδίαν καὶ τὸ ὄνομα τοῦ Ἰησοῦ εἰς τὸν νοῦν. Διότι πρόκειται περὶ ἑνὸς κόσμου μυστικῶν πλανῶν, ἑνὸς κόσμου εἰς τὸν ὁποῖον τὰ πάντα εἶναι θρυμματισμένα, ἀποσυντεθειμένα, διεθλασμένα εἰς ἕνα παιγνίδι διαβολικῶν καθρεπτῶν. Μέσα εἰς αὐτὸν τὸν κόσμον ὁ θεολόγος ὀφείλει νὰ γίνῃ μάρτυς τῆς ἀληθείας καὶ τοῦ Χριστοῦ. Ἡ κατάστασις αὐτὴ δὲν εἶναι χωρὶς ἀναλογίας μὲ τὴν κατάστασιν τῶν πρώτων χριστιανικῶν αἰώνων, ὅταν ὁ εὐαγγελικὸς σπόρος ἐσπείρετο εἰς μίαν γῆν ἀκόμη μὴ μεταμορφωμένην, εἰς μίαν γῆν τὴν ὁποῖαν ἡ εὐαγγελικὴ σπορὰ ἤρχετο νὰ ἀγιάσῃ διὰ πρώτην φοράν. Τότε οἱ κήρυκες τοῦ Εὐαγγελίου ἦσαν ὑποχρεωμένοι νὰ ἀπευθύνωνται ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἰς καρδίας μὴ φωτισμένας, εἰς τὴν σκοτεινὴν καὶ ἀμαρτωλὴν συνείδησιν τῶν «ἔθνῶν», εἰς τοὺς καθημένους «ἐν σκότει καὶ σκιᾷ θανάτου», εἰς τοὺς ὁποῖους εἶχαν ἀποσταλῆ, διὰ νὰ φέρουν τὸ φῶς τοῦ Χριστοῦ. Ὁ σύγχρονος κόσμος μας, ὁ ἄθεος καὶ

ἄπιστος, εἶναι, ὑπὸ μίαν ἔννοιαν, ὁ προχριστιανικὸς αὐτὸς κόσμος ξαναζωντανευμένος μὲ ὅλας τὰς ἀπεριγράπτους περιπλοκάς τῶν ψευδοθρησκευτικῶν, σκεπτικιστικῶν καὶ ἀντιθεϊκῶν του τάσεων. Ἐναντι ἑνὸς τοιοῦτου κόσμου ἡ θεολογία ἔχει μεγαλυτέραν ὑποχρέωσιν νὰ γίνῃ καὶ πάλιν μαρτυρία. Τὸ θεολογικὸν σύστημα δὲν ἔμπορεῖ νὰ εἶναι ἀπλῶς προῖον ξηρᾶς πολυμαθείας· δὲν ἔμπορεῖ νὰ εἶναι ἀποκλειστικῶς γένημα φιλοσοφικοῦ στοχασμοῦ καὶ ἐπιστημονικῶν ἐρευνῶν. Τοῦ εἶναι ἀπαραίτητος ἡ πείρα τῆς προσευχῆς, τὸ φῶς τῆς πνευματικῆς αὐτοσυγκεντρώσεως, ἡ φλόγα τῆς ποιμαντικῆς ἀνησυχίας. Ὅλη ἡ θεολογία πρέπει νὰ εἶναι ἕνα κήρυγμα τοῦ «εὐαγγελίου», ἕνα διαλάλημα τῆς χαρμοσύνου εἰδήσεως τῆς σωτηρίας καὶ τοῦ ἁγιασμοῦ. Ὁ θεολόγος ἀπευθύνεται πρὸς ζῶντα ὄντα, ὁμιλεῖ πρὸς ζώσας καρδίας. Πρέπει, ἐπομένως, νὰ εἶναι γεμᾶτος προσοχὴν καὶ ἀγάπην, νὰ ἔχῃ πλήρη συνείδησιν τῆς εὐθύνης του διὰ τὰς ψυχὰς τῶν ἀδελφῶν του καὶ μάλιστα τῶν ἀδελφῶν του ποὺ εὐρίσκονται ἀκόμη «ἐν χώρᾳ καὶ σκιᾷ θανάτου». Εἰς τὴν θεολογικὴν γνώσιν πρέπει πάντοτε νὰ ὑπάρχη ἕνα στοιχεῖον ὄχι τόσον διαλεκτικόν, ὅσον διὰ λογικόν. Ὁ θεολόγος εἶναι ἐκεῖνος ποὺ ἐγνωρίσε τὴν ἀλήθειαν καὶ τώρα μαρτυρεῖ περὶ αὐτῆς ἐνώπιον τῶν ἀδελφῶν του, ἐνώπιον ἐκείνων ποὺ πρέπει νὰ γνωρίσουν τὴν ἀλήθειαν δι' αὐτοῦ καὶ μετ' αὐτοῦ. Ὁ θεολόγος εἶναι ἐκεῖνος ποὺ καλεῖ τοὺς ἄλλους νὰ ὑποκλιθοῦν καὶ νὰ ταπεινωθοῦν ἐνώπιον τῆς ἀληθείας· ἐπομένως πρῶτος αὐτὸς πρέπει νὰ γνωρίζῃ νὰ ὑποκλίνεται καὶ νὰ εἶναι ταπεινὸς ἐνώπιον αὐτῆς. Ἡ ταπεινοφροσύνη εἶναι τὸ πρῶτον πρᾶγμα τοῦ ὁποῖου ἔχει ἀνάγκην ὁ θεολόγος. Φυσικὰ δὲν εἶναι δυνατόν

νά λυθοῦν σήμερον ὅλα τὰ ζητήματα ποῦ βασανίζου-
 τὰς συνειδήσεις καὶ τὰς ψυχὰς τῶν ἀνθρώπων· ἀλλὰ
 δὲν εἶναι δυνατὸν καὶ νὰ παραβληθοῦν. Εἴμεθα ὑπο-
 χρεωμένοι νὰ δώσωμεν μίαν πλήρη ἀπάντησιν εἰς
 ἐκείνους ποῦ προσπαθοῦν νὰ ὀργανώσουν τὸν κόσμον
 χωρὶς τὸν Θεὸν καὶ ἐναντίον τοῦ Θεοῦ, νὰ ἀντιτά-
 ξωμεν μίαν θεολογικὴν ὁμολογίαν εἰς τὴν ἀθεϊστικὴν
 καὶ ἀντιθεϊκὴν ἀνταρσίαν. Πρὸ πάντων εἴμεθα ὑπο-
 χρεωμένοι νὰ δοκιμάσωμεν «ἐν τῇ σαρκὶ ἡμῶν», νὰ
 αἰσθανθῶμεν ὡς προσωπικὴν θλίψιν καὶ ἀγωνίαν,
 νὰ «ἀναλάβωμεν» καὶ νὰ προσπαθῆσωμεν νὰ «κα-
 ταργήσωμεν» διὰ τοῦ Σταυροῦ τῆς ἀγάπης μας ὅλην
 ἐκείνην τὴν ποικιλόμορφον προβληματικὴν τοῦ πνεύ-
 ματος ποῦ δὲν πιστεύει ἢ ποῦ ἀρνεῖται νὰ ζητήσῃ καὶ
 νὰ εὔρῃ, τοῦ πνεύματος ποῦ βασανίζεται μέσα εἰς τὸ
 σκότος τῆς ἀκουσίας ἢ ἐκουσίας πλάνης του. Ὑπὸ
 τὰς συνθήκας ἢ ἄρνησις τῆς θεολογικῆς γνώσεως
 κατανατᾶ θανάσιμον ἀμάρτημα, σημεῖον αὐταρκειᾶς
 καὶ ἐλλείψεως ἀγάπης, στίγμα δειλίας καὶ κακότητος·
 ἢ ἀναζήτησις τοῦ «ἀπλοῦ», τοῦ «πρακτικοῦ», τῆς
 «οὐσίας»—ὅπως συνήθως λέγομεν—ἀποδεικνύεται δια-
 βολικὴ μεθοδεία· καὶ κάθε δυσπιστία πρὸς τὸν ἐρευ-
 νῶντα λόγον πρέπει νὰ καταδικάζεται ὡς παγίς τοῦ
 Σατανᾶ. «Ἐκεῖ ἐδειλίασαν φόβῳ, οὐ οὐκ ἦν φόβος»
 (Ψαλμ. 117' 5). Θὰ ἦτο ἴσως καλὸν νὰ ἐνθυμούμεθα συ-
 χνότερον τοὺς ἀθανάτους λόγους τοῦ μεγάλου μη-
 τροπολίτου τῆς Μόσχας Φιλαρέτου: «Εἶναι βεβαίως
 ἀληθές ὅτι τὸ χάρισμα καὶ τὸ καθήκον τῆς διδασκα-
 λίας δὲν εἶναι προνόμιον ὄλων τῶν ἀνθρώπων· καὶ
 ὅτι σπάνιοι εἶναι ἐκεῖνοι οἱ ὅποιοι τιμῶνται ὑπὸ τῆς
 Ἐκκλησίας μὲ τὸν τίτλον τοῦ θεολόγου. Ἄλλ' εἶναι
 ἐξ Ἰσου ἀληθές ὅτι κανεὶς Χριστιανὸς δὲν ἔχει τὸ δι-

καίωμα νὰ ἀρνηθῆται τὴν γνώσιν καὶ νὰ προτιμᾷ τὴν
 ἄγνοιαν ἢ τὴν ἡμιμάθειαν. Ὁ Κύριός μας ἐνεφανίσθη
 ὡς «διδάσκαλος» καὶ ὠνόμασεν ἐκείνους οἱ ὅποιοι τὸν
 ἠκολούθουν «μαθητάς». Καὶ οἱ Χριστιανοί, προτοῦ
 γίνουν γνωστοὶ ὡς «Χριστιανοί», ἀπεκαλοῦντο «οἱ
 μαθηταί». Ὅλα αὐτὰ εἶναι λόγοι ἄνευ περιεχομένου;
 Εἶναι τύποι χωρὶς οὐσίαν καὶ νόημα; Ἄλλ' ἐν τοιαύτῃ
 περιπτώσει, διατί ὁ Κύριος ἀπέστειλεν «ἀποστόλους»
 εἰς τὸν κόσμον; Διατί τοὺς διέταξε νὰ «διδάξουν» τὰ
 ἔθνη; Διατί τοὺς ἔδωκεν ἐντολὴν νὰ ἀποκτήσουν
 «μαθητάς» εἰς ὅλα τὰ σημεῖα τῆς γῆς; . . . Ὅχι· ἐὰν
 ἀρνησῆσαι νὰ διδάσκεισαι καὶ νὰ διδάσκῃς, δὲν εἶσαι
 «μαθητής» τοῦ Κυρίου, δὲν ἀκολουθεῖς τὸν Χριστόν,
 δὲν μιμεῖσαι οὔτε τὸν Ἴδιον οὔτε τοὺς Μαθητάς του,
 δὲν παραδέχεσαι τοὺς Ἀποστόλους του. . . Οἱ Ἀ-
 πόστολοι δὲν ἀπεστάλησαν διὰ σέ· οἱ Διδάσκαλοι
 δὲν ἐδόθησαν διὰ σέ· οἱ Πατέρες δὲν σέ ἐγέννησαν.
 Δὲν εἶσαι ὁμοῖος μὲ ἐκείνους οἱ ὅποιοι ἀπὸ τῶν πρῶ-
 των ἡμερῶν τῆς Ἐκκλησίας ἐδέχθησαν νὰ εἶναι «μα-
 θηταί» τοῦ «Διδασκάλου». Τί εἶσαι; Δὲν ἤξεύρω. Ὅ-
 πως δὲν ἤξεύρω καὶ τί θὰ ἀπογίνῃς εἰς τὴν παρούσαν
 ζωὴν καὶ εἰς τὴν μέλλουσαν» (Ὁμιλία ἐκφωνηθεῖσα
 τὸ 1841, ἐπὶ τῇ ἑορτῇ τοῦ ἀγίου Ἀλεξίου, ἀνθρώπου
 τοῦ Θεοῦ. Ὅρα: Φιλαρέτου, «Ὁμιλίαι καὶ Κηρύγμα-
 τα», τόμ. 4, σελ. 151-52, Μόσχα 1882).

★

Ὑπὸ τὸ «σημεῖον» τοῦ καθήκοντος τὸ μέλλον
 μᾶς ἀποκαλύπτεται ἀσφαλέστερον καὶ μὲ περισσότε-
 ρον βάθος παρὰ ὑπὸ τὸ «σημεῖον» τῆς προσδοκίας
 ἢ τοῦ ἀπλοῦ προαισθήματος. Τὸ μέλλον δὲν εἶναι μό-
 νον κάτι ποῦ ἀναμένομεν καὶ ἐλπίζομεν· εἶναι ἐπίσης

κάτι που πρέπει ήμεις οί ίδιοι να δημιουργήσωμεν. Ἡ λεγομένη «κλήσις μας» εἶναι ἀπλούστατα ἡ ἀναγνώρισις καὶ παραδοχὴ τοῦ καθήκοντός μας. Ἡ δὲ ὑπακοὴ μᾶς βοηθεῖ νὰ ἀνακαλύψωμεν μέσα μας δυνάμεις δημιουργίας καὶ ἰκανότητος παραγωγῆς, τὰς ὁποίας οὔτε ἀνεμέναμεν οὔτε ὑπωπτευόμεθα. Ἀντιθέτως ἡ ἄσκοπος ἐλευθερία ἀποδεικνύεται πάντοτε αἰτία διασπάσεως καὶ σπατάλης. Ἐνταῦξ ἐἰς τὴν Ἐκκλησίαν διὰ τῆς προσευχῆς καὶ τῆς ἀσκήσεως, πιστότης μὲ τὴν ἐννοίαν ποῦ ἔχει ὁ ὅρος ἐἰς τὴν Ἀποκάλυψιν, ἐπιστροφή ἐἰς τοὺς Πατέρας καὶ τὸν χριστιανικὸν ἑλληνισμόν, ἐλευθέρᾳ συνάντησις μὲ τὴν Δύσιν, αὐτοὶ καὶ ἄλλοι ἀνάλογοι παράγοντες ἀποτελοῦν τὰς προϋποθέσεις τῆς ἀναγεννήσεως καὶ δημιουργικῆς παρουσίας τῆς ρωσικῆς θεολογίας μέσα ἐἰς τὰ πλαίσια τοῦ συγχρόνου κόσμου. Ἄλλ' αὐτὰ ἀκριβῶς ἀποτελοῦν καὶ τὴν ὑποθήκην τοῦ παρελθόντος, τὴν εὐθύνην, τὴν ὑποχρέωσιν μας ἐναντι αὐτοῦ. Τὰ λάθη καὶ αἱ ἀποτυχίαι τοῦ παρελθόντος μας δὲν πρέπει νὰ μᾶς τρομάζουν. Δὲν ἐφθάσαμεν ἀκόμη ἐἰς τὸ τέρμα τῆς πορείας μας· ἡ ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας δὲν ἔχει ἀκόμη «συντελεσθῆ». Καὶ ἡ Ρωσία δὲν εὐρίσκεται ἀκόμη ἐἰς τὸ τέλος τοῦ δρόμου της. Ὁ δρόμος αὐτὸς εἶναι δύσκολος· παραμένει ὁμως ἐλεύθερος καὶ ἀνοικτός. Ἡ αὐστηρὰ κρίσις τῆς ἱστορίας δὲν πρέπει νὰ μᾶς ἀποθαρρύνῃ. Πρέπει νὰ τὴν ἀντιμετωπίσωμεν ὡς «κλήσιν», ὡς πρόσκλησιν πρὸς ἔργον καὶ δημιουργίαν. Ἐτσι θὰ ἠμπορέσωμεν νὰ πραγματοποιήσωμεν ὅ,τι μᾶς ἀπομένει ἀκόμη νὰ πράξωμεν. «Διὰ πολλῶν θλίψεων δεῖ ἡμᾶς εἰσελθεῖν ἐἰς τὴν Βασιλείαν τοῦ Θεοῦ». Ἡ Ὀρθοδοξία δὲν εἶναι μόνον παράδοσις, εἶναι ἐπίσης ἔργον· καὶ ὄχι ἔργον ἄγνωστον, ἀλλ' ἔρ-

γον δεδομένον, ἔργον ποῦ ἐναπόκειται ἐἰς ἡμᾶς νὰ ἐπιτελέσωμεν, ζύμη ζωῆς, κόκκος σινάπεως, καθῆκον καὶ ἀποστολή μας.

Ὁ ρωσικὸς δρόμος θὰ μείνῃ ἀκόμη ἐπὶ μακρὸν ἓνας δρόμος μὲ δύο σκέλη. Τὸ ἓνα σκέλος, τὸ μυστηριῶδες σκέλος τῆς ἀσκήσεως, τοῦ μυστικοῦ καὶ σιωπηλοῦ ἔργου πρὸς ἀπόκτησιν τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, ἀνήκει ἐἰς ἐκείνους ποῦ ἔμειναν ἐἰς τὴν Ρωσίαν. Τὸ ἄλλο σκέλος, τὸ σκέλος τῆς μαρτυρίας καὶ τοῦ κηρύγματος τῆς Ὀρθοδοξίας, ἀνήκει ἐἰς τοὺς Ρώσους ποῦ ἔφυγαν μετὰ τὴν Ἐπανάστασιν καὶ ἐγκατεστάθησαν ἐἰς τὴν Δύσιν. Καὶ τὰ δύο ὁμως σκέλη ὁδηγοῦν πρὸς τὴν αὐτὴν κατεύθυνσιν: πρὸς τὴν μαρτυρίαν, τὴν δημιουργίαν, τὴν οἰκοδομήν. Καὶ οἱ μὲν καὶ οἱ δὲ ὀφείλουσαν νὰ ἐργασθοῦν καὶ νὰ βαδίσουσιν, ὥστε τὸ παρελθόν, τὸ πλήρες προσδοκῶν καὶ προαισθημάτων, νὰ δικαιωθῆ, παρ' ὅλας τὰς ἀδυναμίας καὶ τὰ λάθη του. Καὶ οἱ μὲν καὶ οἱ δὲ ὀφείλουσαν νὰ ἀγωνισθοῦν καὶ νὰ δημιουργήσουσιν, ὥστε νὰ πραγματοποιηθῆ τὸ μέλλον, τὸ ὁποῖον ἐπιβάλλει ὡς κλήσιν καὶ καθῆκον ἡ ἱστορία. Ἡ πραγματικὴ ἱστορικὴ σύνθεσις συνίσταται ὄχι τόσο ἐἰς τὴν προσπάθειαν ἐρμηνείας τοῦ παρελθόντος, ὅσον ἐἰς τὸν ἀγῶνα διὰ τὴν δημιουργίαν καὶ πραγματοποίησιν τοῦ μέλλοντος.